

Csongrád megyei könyvtári füzetek
21

Horváth Dezső
Móra kőpárnája

SZEGED
1994

TARTALOM

Előszó-féle

Móra-minták „Sziromszékről”

A Georgikon földjén

Diocletianus Csengelén

Előszó-féle

Könnyen csalatkozik, aki irodalomtörténeti kutatómunka eredményének tekinti ezt a kicsi füzetet. Amikor még mocoroghatott volna bennem néminemű disszertációra való hajlandóság, könnyelműen, két kézzel háritottam el magamtól: rosszul mutatna aláírásom előtt az a két betű. Közelebb éreztem egyébként is magamhoz a nyelvészetet és a néprajzot, mint az irodalmi morzsák egymás mellé rakosgatását, de a körülmények miatt azokon a szálakon is lemorzsolódtam. Szemre is különbözöm a tudós kutatótól: ő nem homokbuckák között bukácsolva szokta gyűjtögetni anyagát, inkább levelek és dolgozatok halmaiból szobájában ülve bogarászgat. Jobb, ha kimondom tehát mindjárt az elején, ami pár lappal később mindenképpen kiderül: botcsinálta irodalomkerülő (vö.: erdőkerülő) betűit forgatja kezében, aki egyáltalán figyelemre méltat.

Mentségemre szolgál, hogy Tömörkény és Móra írásai együtt csábítottak Szegedre a Dunán-túlról, és csak később tapasztalhattam, hogy a közös kút, amelyből mindketten merítettek, még most is tiszta vizet ád. Idők múltával Tömörkény neve ugyan jobban fényesedett előttem, de a Móra iránti tisztelet is tovább érett bennem. Amikor Péter László arra biztatott, jó lenne megtudakolnom tanyai öregektől, hol lehet Sziromszék, kapásból rávágtam, a mi vidékünkön ilyen nincsen, de ha akarja, akár le is fényképezem neki Cs. Mátyás tanyáját. Rátaláltam, és regényének szereplőit is sikerült azonosítanom. Másik noszogatást is kaptam, Csongor Győző szavaival is megerősítve, az pedig így szólt: Kiss Ferenc tanyáját is jó lenne megkeresnem. Ha erős huzat ránt be valakit a csőbe, ki nem engedi, amíg a csöngőlei Várostanýt is meg nem járja az Aranykoporsó ürügyén. Jó évtizednyit visszaemlékezve is úgy érzem, ez a huzat jólesett akkor.

Változatlanul sajnálom tehát azokat, akik komoly kutatást vártak tőlem. Csak néhány kirándulás tapasztalatait olvashatják. Ráadásul a három dolgozatféle se tesz ki egy igazit. Azokat is sajnálom, akik olvasmányosabb írásra számítanak, ez a se nem irodalom, se nem riport meglehetősen öszvér szüleménye kényszerű próbálkozásomnak. Biztatnom kell tehát őket, mielőtt belekezdenének akármelyikbe, mindenokvetetlen olvassák el az oda vágó Móra-könyveket, különben a nehéz olvasatú iromány megfekszi gyomrukat.

Az újraolvasás fáradságát is megéri a vele járó gyönyörűség, és talán akkor találnak valami használhatót homokfutó igyekezetemben is.

Köszönöm figyelmüket.

Szeged, 1993 karácsonyán.

Móra-minták „Sziromszékről”

A magam ötlete szerint talán soha nem adtam volna a fejemet irodalmi kutatásra. Hajsztal adatokat egymás mellé rakni ilyen-olyan következtetések kedvéért - ez a munka eddig soha nem csábított, bár mindig tisztelettel adóztam azoknak, akik finom kézművesei a szakmának. Egyik futó találkozásunk alkalmával kérdezi Péter László:

- Tudod hol van Sziromszék?
- Kimondva még soha nem hallottam a nevét.
- Mikor olvastad Móra könyvét, az *Ének a búzamezőkről*?
- Gyerekkoromban.
- Ott van a végén, hogy Sziromszéken írta, Cs. Mátyás tanyáján. Jobban mondva ott fejezte be. Dátum szerint 1927. május 19-én. Te sokat jársz a környéken, tudakold meg a domaszéki öregektől, hol lehetett?
- Miért éppen domaszékiektől?
- Szalay Józsefnek írott levelében van egy mondat, ami erre utal: „Domaszék most igazán az irodalomtörténetbe vonul be”. Akkor küldte a levelet Abbáziából, amikor nyakig volt a regényben.
- Mire gyanakszol? A Cs. Mátyás ki lehetett?

Kotormány szerint Csányi Mátyás. Ferenc pedig, a regény másik hőse, Kazi Ferenc.

- Csak ennyi a biztos?
- Ennyi se. Senki nem bizonyította egyiket se. Tartja magát az a nézet, hogy a szereplők saját nevükön jönnek elének. Etel is, Rókus is.

Gondoltam magamban, itt nekem sok dolgom nem lehet. Amit Péter tudhat, fölösleges kutatni, amit viszont nem tud, nem is érdemes. Viccből mondtam csak neki, meglátod, lefényképezem neked Cs. Mátyás tanyáját. Mire hazaértem, el is hittem, hogy le lehet fényképezni.

Ha odaírta Móra, akkor neki fontos volt. Igazolni akarta talán, hogy nem az ujjából szopta a regényt? Dátummal együtt különösen fontos. Vallatóra veszem a könyvet, abból ki kell derülnie.

Előbb a Jakabffy-térképet vettem elő, és azonnal akkora hibába estem, amiből két hét múlva is alig kecmeregtem ki. Tizenkilencben készült a térkép, a régi Szeged minden tanyája rajta van. Húdom az ujjamat a Bába-kereszt felé, és meg is állok Mórászéken. Ha én írnék egy regényt, vagy akárki, írhatnám nyugodtan alá, hogy Mórászék. Egy ember van, aki nem írhatta, az pedig Móra. Elnevetnének magunkat: ült a székében, és írt? Megfordította a nevét, úgy meg nincs értelme. Toldotta-foldotta, lett belőle *barom*, *karom*, *farom*, és lehet még más is, például *sz-szel* is, de így se jó. Ahogy mondogatta magában, beugrott neki a *szirom*. Szép is, illik is hozzá. Ez a rejtvény tehát meg van fejtve. Már csak a regényt kell elolvasnom, és a tanyát lefényképeznem.

Olvasás közben minden olyan mondatot kiírtam, ami a helyre utal. Viszik a halottat, kanyarodik az út. Hatalmas tölgyfa, sebhelyes törzsszel. Dombon a kút, jó a vize. Bolt, kocsmá, kovács. Térképre lehetne írni a regény helyszíneit.

Majdnem minden stimmelt. Ott a templom Zöldfásnál, a harangszót tehát lehetett hallani. Bolt, kocsmá, kovács, az is ott volt egy bokorban. Még a vakdülő is jó.

Kollégám szúrt csak belém egy nagy tüskét, amikor már nagyon lelkesedtem. Azt mondta, menjek el az ő hazájába, Kistelek határba, a Perczel-iskola mellé, és be tudom bizonyítani, hogy ott írták a regényt. Vakdülő akárhol lehet, ilyen-olyan fa is. Irtózatosan nagy gorombaság volt már a nyelvemen, de lenyeltem. Szentül hittem, hogy jó nyomon járok. Beugrottam a múzeumba, megkérdezni, hol ásatott Móra Domaszéken. A Kazi-tanyában. Az hol van? Eddig még nem sikerült azonosítanunk.

A Cs. Mátyás tehát Kazi lenne? Nem baj, nekem jó tudnom, hogy valóban ásatott ott, ahonnan a regényt vette. Bába Jani bácsi aztán halomra döntötte minden reményemet: akárhol íródhatott a könyv, de Mórászéken nem. Nagyszéksós táján inkább. Azért gondol arra, mert vége az országnak, amikor letér róla Mátyás a lovával, és utána beledobja a levelet a tóba. A mai Mórahalomig volt akkortájt készen az országút.

Biciklit kértem, elkerekedtem Kunhalomig. Csányi Imrét még megkérdeztem, volt-e Mátyás a családban. Tartoztam az ördögnek az úttal, mert kiderült, ezen a vidéken semmiféle Mátyás nem lakott. Régi kocsmából, boltból és kovácsműhelyből viszont még találtam kettőt útközben. Gazdakör is működött mindegyik kocsmában. És Kazi nevezetű sincs ezen a vidéken, még mutatóban se. Szedhetem a sátorfámat, mehetek Nagyszéksósra.

De jó, hogy nem mentem! Karácsonyig bókászhattam volna. Eszembe jutott, hogy Domaszéket *Domaszéken* kell keresnem. Azért nem olyan egyszerű ez, mint amilyennek látszik, mert a régi szegedi határnak csak egy kis darabja volt Domaszék, erről kapta később a nevét a falu. Elő megint a térképet, és megint belehasít a fejembe a szilaj bölcsesség: Kazit pedig a *Kazi soron* kell keresnem.

Üres a Kazi sor, alig lakik már valaki a tanyáiban. Vass Antal azt mondta, két Kazi Ferenc is volt, az egyiket Parti Ferkónak mondták, a másikat Ignác Ferkónak. Bementem a Parti-féle tanyába, Császárs Józsefék lakják. Látni lehet, hogy okos ésszel építették, de a regény alapján nem ismerem rá. Beljebb megyek, megtudom, a Parti Ferkó járt hadifogságban, és két felesége is volt. Kerti szőlőt is termelt. Ez lesz az én emberem. Elmentem még a Császárs tanyába is, hátha ott is talállok valamit. A Cs. Mátyás Császárs Mátyás is lehetett.

Jöttömben-mentemben annyi erősítést kaptam még, hogy az itteni kocsmát zsidó kocsmának emlegették, és ebben is volt kör. Bolt is volt mellette, kovács is. A regényben zsidó asszony a kocsmáros, tehát lehet, hogy jó helyen járok. Császárs Mátyást viszont kizárhattam a játékból.

Aki sokat gyalogol, mindig eszébe jut valami. Összes eddigi gyanakvásaimat leírtam a Délmagyarország 1982. november 9-ei számában, és kértem a Kazi, a Csányi, a Csóti és a Császárs családok leszármazottait, olvassák el a könyvet, és szóljanak, ha nagyanyjukra-nagyapjukra ismernek. Térdig kopik a lábom, ha mindhez bekopogtatok, olvasni viszont akkor is jó, ha nem derül ki semmi.

Kiderült. Még aznap jelentkezett telefonon Tari Gellért, hogy ő a Kazi Ferenc unokája. Régóta tudja, hogy róluk szól a regény, gyerekkora óta gyűjti is a bizonyítékokat, szerette volna már megmutatni valakinek, de nem tudta, hova forduljon. A Parti Kaziról van szó. Másnap délben már tudtam, hogy Ferenc nem kétszer, hanem háromszor nősült, és egyszer se akasztotta föl magát. Szép kort ért meg Etel is.

- És Rókus?

- Hazajött. Akkor, amikor a regény íródott, 1927 húsvétján.

- Ide már bizonyítékok kellenek.

Elővett egy csomagot, levelekkel, fényképekkel, újságokkal. A Délmagyarország 1927. április 27-ei számában van egy cikk, azt írja le, hogy Király Antal tíz év után hazajött a hadifogságból, noha előtte holtta nyilvánították. Felesége, Katona Rozál Kazi Ferencsel élt együtt, hármasan ültek az asztalhoz, és szépen megegyeztek, hogy Katona Rozál visszafogadja az első urát. (A cikket teljes terjedelmében újra közöltem a Délmagyarország 1982. november 23-ai számában.)

Óriási fordulat. A szereplők nem saját nevükön jönnek elő a regényben, mint eddig állították a kutatók. Kazi Ferencet hitték elferdített figurának, kiderült, egyedül ő a hiteles. Gondolkodjunk egy kicsit! Hazajön Móra Abbáziából, majdnem készen van a regénye. Kimegy a tanyára, és hallja, hogy „Rókus” megjött. Az, akit ő tökfeknek és tökkolopnak nevezett. Eddig is írt sok olyat a családról, ami ellenkezett a valósággal - Etel meghibbanva veszett bele a tóba, Ferenc öngyilkos lett a regényben -, most meg itt van Rókus. Dolgozza át? Nagy veszteség lenne. Inkább eltereli a figyelmet. Keresse meg Sziromszéket, aki akarja, és kutassa Cs. Mátyást. Egyik sincsen.

A Délmagyarország egykori újságírója elég tágan határozza meg a helyet: „A Rudolf-tér - mérgespusztai kisvasút mentén fekszik a 409. számú kis tanyai kúria. Afféle jobb major ez, mely sűrű, magas nyárfával már messziről hirdeti a jelentősebb jólétet”. Szeged és Pusztamérgek között legalább negyven kilométer a távolság, de szerencsém van, nem kell végiggyalogolnom. A szóban forgó tanya majdnem ott van, ahol kerestem. Én a Lódri tónak egyik felét jártam be, ez meg a másikon van. Gyerünk oda, álljunk rá a zsilipre, az a ház az öreg Mátyásé, aki soha nem volt Mátyás, ez meg itt Etel és Ferenc közös építménye. Előttünk fekszik „Sziromszék”, a maga valóságában.

Miért lett Domaszékből Sziromszék? Már sejtjük, de nem tudjuk. Bába János hívta rá föl a figyelmemet még az első napokban, hogy a szikes tavak környékén a vegyszeres világ előtt annyi volt a székfűvirág, mintha a legszebb szőnyeggel borították volna be. Mai nyelvünk kamillának mondja, Móra következetesen pipitérnek írja mindig. És a pipitér benne van a záróüzenetben a pipacs, a búzavirág és a szarkaláb társaságában. A Lódri tó pedig olyan sötét volt, amit egyszer halásztak, máskor kaszáltak. Amikor virágszőnyeg van a talpunk alatt, könnyű a Domaszékből Sziromszéket csinálni.

Van még egy gondunk vele. Kotormányra hivatkozva írják mindig úgy a kutatók Sziromszéket, mintha valóban az lett volna. Miért nem mondta meg Kotormány? Ezer oka lehet, hadd válasszam én a létező legegyszerűbbet. Annyira beleszerethetett Móra a magyártotta névbe, egymás között később is emlegethették így.

*

Ha eddig eljutottam, nehéz lenne abbahagynom.

Tari Gellért az ágazó-bogazó nagy családból összeszedett minden föllelhető levelet és fényképet. Szóbeli közlései igen fontosak, többnyire nagyapja, Kazi Ferenc elbeszéléseire támaszkodnak. A nagypapák szívesen mesélnek az unokáknak, az unokák viszont szívesen hallgatják, mert az a kor nekik már mesés régiség. Egy percre sem kételkedtem egyetlen szavában se, de nem érhettem be velük. Példa előttem Kotormány visszaemlékezése. Hitelet kétségbe vonni szentségtörés lett volna, mégis rossz nyomra terelte a kutatókat. Fényképekkel felszerelve mentem tanyáról tanyára, hitelesíteni. A zánkányszéki határt jártam, mert miközben *Domaszék az irodalomtörténetbe vonult be*, közigazgatásilag átcsúszott Zánkányszékre. Mutogattam a fényképeket, és csak azokat közlöm, akiket fölismertem.

Vass Illés (72 éves, Zákányszék, 261.) ismerte Király Antalt (Orosz Tóninak mondta, mert sok jött haza a fogságból), Katona Rozált is, Kazi Ferencet is. Fontos útbaigazítást kaptam tőle: a fiú, Király Mihály (a regényben ő a Marika) Bordányban lakik, az Ocskó-féle szeszfőzde mellett. Emlékszik rá, hogy ünnepnap jött haza az Orosz Tóni, de nem tudja, melyik ünnepen. Katona Rozál apja Katona Mihály volt (a regényben ő lett a Mátyás, minden bizonnyal Cs. Mátyás is!), a szüle pedig Kószó Anna. Mihály halt meg előbb, Kószó Anna az ötvenes évek elejéig élt.

Fődi Géza (1906-ban született) 47-ben költözött a csatorna partjára, de azelőtt is közel lakott. Úgy tudja, amikor Tóni bácsi hazajött, megkérdezte Rozált: Most már én hozzájössz, vagy maradsz Ferkónál? A szóbeszéd szerint Tóni bácsinak volt asszonya Oroszországban, még inkább Ukrajnában, el is kísérté a határig, de meglépett tőle Tóni bácsi. „Sok mindenen átesik az ember, amíg fiatal, és ravasz is”.

Róza néniről ezt mondta: „Nagyszájú asszony volt, nyugodjon! Nagytörvényű volt szegény. Azt hiszem nem tehet m arról, aki nagy törvénnyel van. Az én feleségem is olyan volt, sok mindent el kellett nézni a békesség okáért”.

Király Antal apja Király István volt, tanyája itt van a szomszédban. Szélmalom volt az udvaron. Emlékszik rá, hogy a Katona-tanya előtt hatalmas nyárfák voltak. Tölgyfáról sem ő, sem más nem tud.

Természetesen bementem Katona Mihály tanyájába is. Mostani címe: Zákányszék 243. Rangos tanya, módos ember építette. Első látásra el kell vetnünk azt a regényből kikövetkeztethető változatot, hogy Mátyás a szegényparasztok sorból való. Három kútja is van a tanyának, téglával van kirakva mindnek az oldala - igen gondos munka! -, és olyan mélyen van bennük a víz, hogy a hosszú láncsal megtöltött ostorfa alig éri el. (Gém és ostor két kúton van.) Az egyiknek a vize most is iható. A nagy épület mindkét oldalon hosszú zárt folyosó van, a szobákban-konyhákban akkor több család is lakhatott. Közel hozz a kisház. Lehet, hogy itt dolgozott Móra? A telek lábujában lóval húzatós szárazmalom volt valamikor, a pajta falának egy darabja kör alakú épületre enged következtetni.

Gyakorlatlan vagyok ebben a munkában, csak most jut eszembe, hogy félkézből kontrázhat akárki. Az eddigi észjárásom az újságcikkre támaszkodik, és most örülök, hogy valóban volt itt tanyája a Katona családnak is, meg a Király családnak is. Mi bizonyítja, hogy Orosz Tóniból lett a Rókus, Katona Rozálból pedig az Etel? Az talán, hogy ugyanavval a betűvel végződik az Etel és a Rozál? Önmagában silány, bizonyítéknak semmi. Ezekre a föltevésekre légvárat lehet csak építeni, ha nekem mondaná valaki, én se hinném el.

Ami most következik, akkora szerencse, amekkorára csak egy megátalkodott kocakutató utazhat. Itt van a csatorna partján a ház, amelyet Kazi Ferenc és Katona Rozál épített. Szedem elő a regény szavait, minden stimmel. Van pincéje, téglából kirakva, és hombár van fölötte. Annyira praktikus beosztású, Ferenc eleven észjárása kiolvasható belőle. A hagyományos tanyától messzire eltér, csak az nincsen beleírva, hogy Etel és Rozál ugyanaz.

Szabó Károly szegedi nyomdászé a tanya, úgy tudja, ásatott itt Móra. A ház alatt is vannak csontok, amikor az eresztet alját beépítették, találtak. Mondom Károlynak:

- Föl kéne menni a padlásra.
- Mit akarsz ott?
- Régi iratokat keresni.
- Van egy egész ládával.

Gyümölcsös-láda van tele adóívekkel és adásvételi szerződésekkel. Ketten turkálunk benne.

- Rózsaszínű levelezőlapokat keressünk.

- De válogatós lettél! Miért éppen azt, ami nincsen?

- Lenni muszáj. Amit Tóni írt a fogságból, annak itt kell lennie.

Annyira rám ragadt a Tóni, haló korban is bocsánatot kérek tőle.

Az alján járunk már a ládának, jönnek elő sorban a rózsaszínű lapok. Pocstovaja kartocska mind, tehát hadifogságból valók. Helyben vagyunk! „Kelt levelem 1917. október 17 szeretet jó feleségem meg jó szüleim meg kedveskismisikém”... Keressük tovább! Németül van írva a másik, tegyük félre, majd lefordítjuk. Megállj, Károly! Ezt keressük! Többet ér, mint ötös a lottón.

Nem levelezőlap, összehajtott nagyvonalas fehér papír. Ide írom, az eredeti helyesírással:

„Tcz. kelt levelem 1926 szeptember hó 8 kán kívánom azistentől hogy alevelém a legjob és a legfirseb egészség ben találja minyájukat hálá azistenek nekem is az van tehát it tudatom magukal hogy én augusztus 13. kán én is irtam akonzulhon levelet hogy írják meg hogy mivan az én kérvényemel és én kaptam tőlük levelet augusztus 27 kén és ők aszt irták hogy még nem kaptuk meg a polák ország bul demár meg van sürgetve hogy ipargogyanak vele tehát ugy láczik hogy ösznél hamarab nem sikerül az én utam, tehát bizon már nem is tudom hogy vagyok hogy mikor láthatom én meg magukat, tehát it kérném (beszúrás a lap oldalára: és tejis írjál kedves feleségem) magukat nagyon szépen, hogy legyenek szivesek vötesék lé magukat és külgyékel nekem mind a négyen apám és anyám és azén feleségem és azén misikém, csak hacsak lehet nagyon szépen vetesék le magukat szép ruhában hogy éngem az oroszok nenevesenek mert én montam hogy nálunk tisztán járnak nem ugy mint az oroszok hogy a tetü csipi őket és én aszt montam nekik hogy nálunk tetü csak a disznóban van, az oroszoknak pedig mindenkinek van tetüjük, tehát it tisztellem magukat és csokolom száz ezerszer csak meg nevesék az én kerésem írta Király Antal.”

Tetvek és háborúk együtt járnak, a levél végén nem érdemes rágódnunk. Békéből megy ki valaki a frontra, fogalma sincs róla, milyen módszereket találtak ki itthon a lapostetvek kiűzésére. A kenyérsütés után kemencébe rakott ruha tisztult meg legkönnyebben. Azon is csak mosolyogni lehet, hogy levélben kell biztatni az itthoniakat, milyen ruhában álljanak a fényképezőgép elé, mert valaki odakint dicsekedni akar velük. A mi szempontunkból most az a fontos, hogy a levelet a szülők kapják, és föltehetően nem ez az első, amely hazatérés ügyében íródott. Móra is többről tud. Ennél is lényegesebb azonban három szó. Azt a részlet fényképeztem ki belőle, amelyiken jól olvasható a *konzul* és a *polák* ország. Ha mellé írjuk a regényből a *Pulczki konzul*-t, egycsapásra elhisszük, hogy *Rókus* mintája csak *Király Antal* lehetett. Játékos szófigurázással tele van a könyv, a levél összeírásai vagy a szavak ötletszerű szétválasztása kínálta rá az alkalmat. (A Magvető Könyvkiadó 1978-as kiadását használom, a 223. és 266. oldalon található a *Pulczki konzul*.)

Aki fölüti a 222. oldalt, egyéb hasonlóságot is talál. Az ottani levél is a szülőknek szól. Szokványos, hogy kívánom az Istentől, levelem a legjobb egészségben találja, ezt bizonyításnak akkor se használhatjuk föl, ha a regényben és a valódi levélben egyformán benne van. A *friss, jó egészség* emlegetése már nem ennyire szokványos. A padláson találtam egy 1917. október 17-én kelt levelezőlapot. (Első sorait már idéztem.) Azon is így köszönti az itthon valókat, szókihagyással: „...kívánom hogy alevelém a leg[jobb] és a leg firseb egészségben találja felminyájukat”... Kilenc évvel később ugyanabból a kézből származó levélben jön elő újra ez a fordulat, és ez kerül bele a regénybe. Eggyel több a bizonyíték, hogy Király Antaltól lett

Rókus. Ha pedig ez a figura azonosítható, Ferencet viszont Kotormány János említette Kazi Ferencként, akkor elkezdhetjük bogozni a többi szereplő „sziromszéki” mintáját. Király Antal felesége Katona Rozál, és ő lett Kazi Ferenc második felesége. A regényben szintén Ferenchez megy hozzá Rókus felesége: *Etel* tehát *Katona Rozál*ról mintázta Móra. Katona Mihály lánya a Katona-tanyában nevelkedett, az öreg Mátyás nem lehet más, csak Katona Mihály. Van persze egy bökkenő. Etel nevelt lánya Mátyásnak és az öreg szülének, itt pedig egyenesági leszármazott. Vagy elfelejtjük ezt a különbséget, és az író legtermészetesebb jogának a számlájára írjuk, vagy megtartjuk a fejünkben, hátha kapunk rá magyarázatot valahol.

Tari Gellért papírjaiból és a családi értesülésekre hivatkozó szóbeli közléséből ezeket tudtam meg: Kazi Ferenc 1886. október 3-án született, és 81 éves korban, 1967-ben halt meg. Első felesége, Vass Erzsébet (Piros) 1891. október 29-én született. Leányuk, Kazi Erzsébet (Pétörke) 1911. nov. 12-én jött a világra, most özvegy Kazi Gergelyné. (A Kazi soron sok a Kazi, nem kell föltétlenül közeli rokonra gondolnunk.) Második gyermekük föltehetően Rozika volt, és talán 1920. február 23-án született. Anyja után pár nappal ő is meghalt. Katona Rozál 1891-beli és 1970. március 17-én halt meg. Első házasságából Mihály (a regényben ő a Marika) született 1910-ben, Kazi Ferencsel kötött házasságból pedig Kazi Matild 1921-ben, aki most Ördögh Béláné. Kazi Ferenc harmadszorra Nagy Matilddal lépett házasságra 1930 januárjában. Leányuk 1931-ből való, Kazi Ilona, aki most Tari Lajosné. Adatszolgáltatóm ezen a szálon kapcsolódik a nagy famíliához.

Az unoka arról is tud, hogy nagyapja burokban született, és a burok egy darabját talizmánként, zacskóba varrva a nyakában hordta. Ott volt Przemysl védői között, megsebesült és fogságba esett. A talizmán védő hatásában többé nem bízott, el is dobta, de a zacskót megtartotta. Az Uralban bányában dolgozott, onnan egy darab rezet ebben a zacskóban hozott haza. Elbeszéléseiben sokszor említette *Murmán*-t. Hegedült, citerázott, verset írt, és visszaemlékezésént vetette papirosra a fogságban eltöltött éveket.

Kapva kaptam az alkalmon, megkerestem Marika és Pétörke földi mását. Király Mihályt a szegedi bőrklinikán találtam, kikísért a folyosóra, ott beszélgettünk vasárnap délelőtt. Születésének pontos dátuma: 1910. július 28.

- Tudta, hogy regény szól a családról?

- Régóta tudom. Az van benne, hogy valahol a tanyavilágban van egy árva gyermek. Rám célzott, mert az én apám oda volt a háborúban, meg is jött a holt levele, tehát én hivatalosan árva voltam.

- Olvasta is?

- Többször is akartam, de nem sikerült hozzájutnom.

- A regény nem tud róla, hogy a maga apja hazajött.

- Pedig megjött, 1927-ben.

Megmutattam a Bakuban készült fényképet. Könny futott a szemébe:

- Ez az apám.

Katona Rozál képét is elővettem. Most már zokogott:

- Ez az édesanyám.

- Jó emberek voltak?

- Nagyon jók!

- Emlékszik a Katona-tanyára?
 - Hogyne emlékeznék. Amióta az eszemet tudom, szárazmalom volt benne. A Király-féle tanyának az udvaron, a másik nagyapáméban pedig szélmalom volt.
 - Tölgyfa?
 - Nem emlékszem rá.
 - Az új tanya?
 - Ketten építették, anyám és Kazi Ferenc. Huszonvalahányban, talán 24-ben vagy 25-ben.
 - Körtefák?
 - Lehetek, de szikes volt a föld, kiszáradtak.
 - Kurvakörtének mondják azt, amelyik szemre szép, de megenni nem lehet.
 - Nem emlékszem rá. Kicsik voltak a fák, nem lehetett megkülönböztetni őket.
 - Móra?
 - Sokáig kijárt oda, ásatott. Fölségesen nyugodt ember volt. A halbicskáját magával hordta, avval kaparta le a hullát, de igen finoman ám. Utána megmérte, kettőhuszas csontváz is volt közöttük. Én akkor galambászkodtam, de akárhányat vettem, mind visszament a gazdájához. Volt ott egy kubikos, az biztatott, lopjak el egy emberfejet, meglátom, megmaradnak a galambok. Elvettem egyet, ott voltak a tornácra kirakva, fölvittem a padlásra, vettem megint nyolc galambot, megmaradtak. Tudom én, hogy ez csak babona, és nem ezért maradtak meg, de akkor is így volt. Félttem, ha Móra észreveszi, hogy egy hiányzik, anyám engem agyonver.
 - Éjszakra is a tanyán maradt Móra?
 - Nem hiszem. Reggel jött, este ment.
 - És arra, hogy a regényt ott írta?
 - Arra se emlékszem.
- Megint elővettem a fényképeket. Ráismert.
- Ez a nagypapa háza. A Katona Mihályé.
 - Benne se alhatott Móra?
 - Nem tudok róla.
 - Említette édesapja halotti levelét.
 - Sokára jött nagyon. Volt egy illető is, aki azt mondta, látta, hogy meghalt.
 - Nem Kazi Ferenc?
 - Ő nem mondhatta, nem együtt voltak katonák.
 - Kitudódott, miért jött haza olyan sokára?
 - Mondogatta talán, hogy háromszor is eljött a határig, de visszatoloncolták. Enyhülés jött, a konzullal levelezett, de mi azt hittük, szélhámós, aki a levelet írta.
 - Hány levél jöhetett?
 - Három. Kértük, küldjön fényképet. Küldött is. Amikor hazajött, azt mondta, akkora szárazság volt, azt hitték, mindnyájan ott pusztulnak.

- Családnál volt?
- Kilencven valahány majorja volt az illetőnek. Amikor bejött a forradalom, csak egy üszője meg egy lova maradt.
- Asszonya lehetett kint?
- Nem vállalta el, azt mondta, nem nősült meg. Én kérdezni nem kérdezhettem, velem ilyesmiről nem beszélt. Járt olyan kőszá hír, hogy volt neki valakije, de azt a Gedai Mihály emlegette. Vadászcollégája volt neki.
- Emlékszik a Dobó-tanyára? Kik lakhattak benne?
- Dobó András. Három fia volt.
- Van egy furcsa név a regényben, Boca Modul. Spekulálok rajta, Dobó vagy Bodó lehetett. Melyik gyerek maradt a háborúban?
- Azt én már nem tudom. Az egyiknek talán Ilonka volt a felesége.
- Halottlátó?
- Olyanra nem emlékszem. Egy imádságos asszony volt, a Gyuris Imre felesége.
- Nem csősz volt véletlenül a Gyuris?
- Az volt, hegypásztor.
- Akkor belőle faraghatott Móra Messzi Gyurkát. Egyszer említődik a demarkációs vonal is. Közel volt?
- Úgy mondom, ahogy akkor mondták. A vörös világban a kövesút volt a vonal. Az út túlsó fele már francia volt. Arab franciáké.
- Milyen ember volt a nagypapa?
- Alacsony és kövér. Nagy szemöldöke volt neki. Mindig pipált. Karikában vette valahonnan a dohányt, ő vágta meg, és szitába rakta. Hosszúszárú tajtékpipája volt: gyere, fiam, gyújtsd meg. Szigorú ember volt, ha bementem, kezet kellett neki csókolnom. Kizavart, ha elfelejtettem.
- Volt pör? Az újság említi, amikor a maga apja hazajött, Kazi Ferenc pört indított.
- Dehogyan volt! Szépen megegyeztek. Végkielégítést kapott, és visszament a Vass-házba.
- Azt hallottam, kardos menyecske volt az édesanyja.
- Úgy ismerte mindenki, hogy Katona Rozál. Megmutatta a napszámosoknak, hogyan kell metszeni a szőlőt, aki nem úgy csinálta: eredj! Abban az időben még meg lehetett ezt is csinálni.
- Mennyi földjük lehetett?
- Nem tudom, akkor mennyi volt. Gazdag család volt a mienk. Rá is kerültünk a kuláklísta-ra.

Özvegy Kazi Gergelyné Kazi Erzsébettel otthon beszélgettem.

- Emlékszik még az édesanyjára?
- Korán meghalt szegény. Még a tanítónő is eljött, amikor meghalt. A második gyerekágyat feküdte, megfázott, tüdőbajt kapott. Mire visszajöttek a temetésről, a kicsi meghalt. Pedig mondtam én, majd én fölnevelem. Tízéves lehettem, vagy még annyi se.

- Szerepel a regényben egy orosz hadifogoly.
- Nem tudok róla.
- Az édesapja még kint volt, amikor meghalt az anyja?
- Régen hazajött akkor már a fogságból.
- Mit tud róla? Merre járt?
- Szibériában. Olyan hideg volt, azt mondta, ha fölöntötték a vizet a levegőbe, mire leesett, megfagyott, és lepedő lett belőle.
- Összevissza ugrálok. Hová temették édesanyját? Milyen fejfája volt?
- Mórahalomra, az öreg temetőbe. A kislányt is mellé temették, de régen megszűnt már a temető. Én már összehányva láttam a fejfákat, de az övét megláttam. Kőkeresztje volt.
- Móra Ferencre emlékszik?
- Amikor az új háznál a pincét csinálták, sorban voltak ott a halottak. A koponyákat fölrakták a gangpárkányra. A Katona mama mondta, azt álmodta, sárga csizmát húzott le a halott lábáról.
- Hol aludt Móra?
- Este hazament, reggel kijött.
- Egyszer megjött Király Antal.
- Orosz ruhában jött, az én apám fölvette, abban ment locsolkodni. Azt beszélük, meg is volt kinn nőszülve, de én azt nem tudhatom. Amikor jött a front negyvennégyben, csúfolták is, hogy jönnek a fiai, Tóni! Orosz Tóninak emlegette mindenki, mert volt egy másik Király Antal is. Amikor hazajött, én a hambárba mentem föl aludni. Hideg volt, fáztam is, féltem is. Bevittem a macskát, hogy ne legyek egyedül. Aludni nem tudtam, eszembe jutott, hogy valakinek elrágta álmában a macska a gegőjét. Fölkeltem, kidobtam. Hajnal lehetett már, egyszer csak jön az apám társnak a hambárba. Na, gondoltam, kedves édesapám, neked is kitelt a böcsület. Levélből tudjuk, hogy jön haza a Tóni, de a Mama mindig azt mondta, apámat választja. Ki is tartott egészen addig, amíg amaszt meg nem látta.
- Édesapja járt Amerikában?
- Ott biztosan nem.
- Gyuris Imrének ki volt a felesége?
- A Veca néni. Imádságos asszony volt, halotthoz is őt szokták hívni.
- Tudja, hogy maga Pétörke?
- Eddig még nem hallottam róla. Őlég szépen megváltozhattam.

Sokig nem tudtam, mit kezdjek Orosz Tóni öregebbkori képével. Orosz szabású ing van rajta, tehát odakint készült. Ennyire megöregedett volna? Örzse néni szavai után azt gondolom, ha orosz gúnyában jött haza, később magára vehette egy fénykép kedvéért. Katona Rozál halotti anyakönyvi kivonata szerint édesanyja Loboár Rozália, nem Kószó Anna. A családban is így tudja mindenki.

Attól tartok, Katona Mihály esetében is kettős házasságról van szó. Első feleségétől született Rozál, a második már nevelt lányként kezelhette. Anyakönyvekben lenne jó megnézni, de a réges-régi szegedi anyakönyveknek nem akadtam a nyomára. Barátok jártak ki keresztelni, temetni, ki tudja, kire hagyták a matrikulát?

*

Elsorolom, jöttömben-mentemben mit tudtam az eddigieken túlmenően azonosítani.

Eperfák az udvaron (11. oldal) Majdnem minden tanyaudvaron van. A Katona-tanya körül most vágják ki, amikor a villanyvezetéshez készülődtek. Láttam őket, hatalmas fák voltak.

Piros földje barázdás volt Mátyáséval (20. oldal) Lehet, sőt valószínű.

Mátyás földje száraz esztendőben nyolc hold, vizes esztendőben hat. (22. oldal) Jóval több volt.

(Rókus) „Addig, amíg Psemiszlibe be nem rekesztették őket, rendesen levelezte az apját, anyját.” (33. oldal.) Przemyslben Kazi Ferenc esett fogságba.

Levelek a fogságból: „A hosszú úton eldörgölődött plajbászos kártyákat...” (34. oldal.) Valóban ilyenek.

„Kell az orosz tolmácsnak” a fogságból jött levelekhez.(35. oldal.) Nem oroszul, hanem németül írták a fogolytáborból a leveleket.

Rókus ötödmagával megszökött a *Burmania* nevű helyiségből (39. oldal.). Két levelet is találtam, amelyiken a pecsét szöveg ez: *Burlackoje sztavr*. Király Antal írta. Az egyiken az év is olvasható: 1917.

A ház előtt messzire el lehetett látni a tó szélén. (40. oldal.) Igaz, a ház dombon van.

Zsidóné kocsmáros (53. oldal). Vass Antal szerint Zsidó Viktor kocsmájaként emlegették az italmérést. Most Császár Géza (Pútyi Géza) lakik benne.

Ferenc haja szépen le van fésülve, elválasztva. (92. oldal.) A fényképen is ilyen.

„Valahol dudát nyekergettek” (118. oldal). Király István (az Orosz Tóni apja) bőrdudás volt. A negyvenes évek elején halt meg.

A tó föláradt (1919-ben) (130. oldal.) Forgó László nyugalmazott vízügyi igazgatótól tudom, hogy 1919-ben valóban nagy vízesség volt.

A tó partján megy Ferenc a Zsidóné kocsmája felé (131. oldal.). Követhető az útja.

A báró földje északra, töltés védi, és zongoraszó hallatszik ide (134. oldal). Nem igazolható.

Hadi medália Ferencnek. Kis ezüst meg nagy ezüst. (146. oldal.) A M. KIR. 5. HONVÉD PÓTZÁSZLÓALJ A HADIFOGSÁGBÓL VISSZATÉRTEK GYŰJTŐOSZTAG PARANCSSNOKSÁGA fölratú körbélyegzővel ellátott 44 008 számú igazolvány 6. oldalán Kitüntetései rovatban ez áll: „...k. jutalom a hadifogságból való megszökéséért. 326 k. 15 f. illetmény utólag a hadifogság tartalmára kifizettetett. Szeged, 1918. évi nov. hó 30.” Alatta ceruzás bejegyzés olvashatatlan írással, és ez: 20 K. kapott. Ugyanennek az igazolványnak a 8. oldalán olvasható, hogy a hadifogságból augusztus 3-án érkezett haza. Móra azt írta a 128. oldalon, hogy *ötödfél évig volt Ferenc odakint*. Egy későbbi katonakönyvi bejegyzés szerint 1914 és 18 között 51 hónapig. Csak három hónap hiányzik az ötödfél évből.

Félkenyér csillag (150. oldal.). Tari Gellért szerint Kazi Ferencről sokat érdeklődött Móra a csillagnevek után.

Tajtékpipát vett Mátyás (168. oldal). Ezt említhette Király Mihály.

Új tanya: padolt szoba kettő, teteje cserép, alá meg pincét rakatni (169. oldal). Ilyennek mondják, akik eredeti állapotában is látták.

Fekete Mária (194. oldal). Találtam a padláson egy Mária-képet. Kék. Állítólag Katona Rozál menyasszonyi ajándéka volt.

Matyi születik (217. oldal). Itt is a leányból lett fiú. Katona Rozál és Kazi Ferenc közös gyermeke Kazi Matild.

Dugott bál (230. oldal). Többször is említődik. Hallottam, hogy a Katona-tanyában nagy csutrik szoktak lenni.

Zsilippel, csatornával megszelídített tó (374. oldal.). Földi Géza emlékezete szerint háromszor mélyítették a csatornát. Először a húszas évek végén, másodszor a negyvenes évek legelején, harmadszor a közelmúltban. A csatorna jobb partján akkora gödröt találtam, mint egy uszoda medencéje, csak sekélyebb. Szabó Károly szerint halastó volt, Kazi Ferenc készítette.

*

Nyomozgatásaim legizgalmasabb szála: milyen volt a valóságában Kazi Ferenc? Nem külsőre, koponyára!

Szalay Józsefnek írott levelében azt mondja Móra, ekkora gyönyörűsége munkában még nem volt. „Soha én még magyar parasztot így tölgybe, körisbe, rózsafába nem metszettem, mint most. Mert mondanom se kell, hogy se egyik, se másik regénycsíra nem kelt ki, hanem egészen váratlanul egy másik bújtt elő, egyszerre erdőnek. A címe: *Ének a búzamezőkről*. Tulajdonképpen tragikus történet, a háborúban köszörülődött új paraszt és régi paraszt, belefürösztve a legmézesebb humorba, a mi valaha tőlem telt. Lantos úr, azt hiszem, először egy kicsit el fog savanyodni a paraszt-esettől, de aztán majd neki gömbölyödik, mert ez a könyv tovább fog élni, mint ő, meg én együtt. S tán még az *Elsodort falunak* is föléje hág - a megmaradt falu, mert ez annak a regénye.” Számomra rejtély, hogyan fordult akkorát, hogy *a megmaradt falu hősei* egyszerűen kiirtódnak. Nem tudom okát adni, ilyen előre megfogalmazott program szerint haladva regénye családját miért hajtotta bele a pusztulásba. (Bár nem idegen az irodalomtól, hogy a téma erőszakosan vezeti a tollat, és nem úgy alakul a történet, ahogy eltervezték.) Tari Gellértől tudom, többször találkozott és beszélgetett Kazi Ferencel Szegeden is, tehát alaposan ismerhette. Állítólag ebédre is hivatalos volt hozzá egyszer Ferenc, mesélt is róla a nagypapa az unokának: igen jó ebéd volt. Nézzük tehát meg kíváncsiban, mit lehet ma megtudni a háborúban köszörülődött új parasztról?

Zsebbe való, keményfödelű, 9x15,5 centis notesz is van a hagyatékban. Lapjai szétestek már, leveleit a kegyeletes gondosság tartja együtt. Oldalait nem számozták, egyszer-egyszer keresni kell a folytatást. Másik noteszből való, 8x13,5 centis, tizenhat lapos betét van az elején, föltehetően több értékkel, mint amennyit én ki tudok most hámozni belőle. Az első lapon a következő cím: Kazi Ferencz részére Benke Gedeon levelével Kis-kun Dorozsma Csongrád megye. Közvetlenül utána, a lap alján ez a három szó: ajto félnek valo. Több levelezőlapot is találtam, amit erre a címre küldött, az egyiken teljes dátum olvasható: 1914. október 11. Vöröskeresztes lap is érkezett ide, édesapjának szóló, 1917. augusztus 5-i keltezéssel. (Nem tudom, Benke Gedeon milyen kapcsolatban volt a családdal.)

A másik oldalon 1-20-ig következnek a számok, utána százig csak a tízesek, mellettük fonetikus írással az angol kiejtés, így: van, tuk, tri, far, fájf, sziksz, szeven, éjt, nájn, ten stb. Akkor is meg kellene állnunk, ha csupán az érdeklődő parasztembert látnánk mögötte: tanul,

valamire majd jó lesz. A regényben azonban arról is szó van, hogy Amerikán keresztül szökött haza. Lehet, hogy Móra ötlete innen származik?

Számadások következnek később, hány rubelbe és hány kopekbe került a kenyér, a tej, a hús, a sör, az alma, a zupa, a krumpli, a liszt, a tojás, a kása, a káposzta, a hagyma, ár nélkül a száraz trokni és a vizes nasz. Nem tudom, jól olvasom-e egyáltalán, és azt se, mi az. A fölsorolás végén *Csokonyicza szolgálatvezető őrmester és Elemér Mátyás hadnagy úr, 1 ső szakasz parancs* olvasható. Később megint egy cím: *Rácz Imre, Pásztor u. 9. sz.* Alatta másik bejegyzés: *Jagodna falu, álomás Maravlánka Riznczki guberná.* Leveleiből kitűnik, hogy tizedes volt. A noteszban nevek következnek, sorszámmal, föltehetően katonatársai. Ő van elől, talán éppen a raja: 1. Kazi Ferencz, 2. Szilágyi István, 3. Hodi Ferencz, 4. Honka Károly, 5. Thisz Antal, 6. Szatmári Lajos, 7. Kovács József, 8. Tóth Pál. 9. Kovács Lajos, 10. Kodé (netán Kordé?) Vilmos. A másik névsor tizenkilenc névvel: Gujás János, Rodák Jozsef, Rozsa Sándor, Léner János, Szabó János, Pethe István, Kerepeczki Pál, Buhkler Jakab, Tish János, Kovács Lajos, Szilágyi István, Hodi Ferencz, Kazi Ferencz, Kovács Jozsef, Toth Pál, Szatmári Lajos, Tisz Antal, Honka Károly, Szorok József. A lap alján újra a saját neve cirill betűs írással. Tehát lehet, hogy a második névsor már fogolytársairól ad hírt. Ugrom egyet a névsorban, de történészek figyelmébe ajánlom a következő neveket, most is az ő helyesírása szerint: *Szatmári Géza 2 ezred parancsnok, Tabodi Zsolt alezredes Zászlóalj pr., Végh Gujdo százados század par., Elmer Mátyás had., Orbán Gyula őrmester. Később szerepel még Rácz Zászlós ur és Gulai Árpád százados ur.* A fogolynévsorra vonatkozó föltételezésemet vissza kell vonnom, mert itt olvasom, jóval később, hogy *Az első zsoldot kaptam először 4. kor. 70 fil Julius 2-n. 2 dikat juli 12 én másodsor 5 kor. 80 fil. 3 dik zsolt 6 k. 38 fil.* Fogságban nem fizethettek magyar pénzzel. Megfejtethetlen meglepetés: *Tolnai világlapja Szerkesztőség és Kiadohivatala Budapest VII. Dohány u. cz. 12. Telefon 45-36. Előre.* Mit akarhatott a telefonszámmal?

Névsor következik megint, ezzel a záradékkal: *Ezek 5 tös honvédek. Fontos híradás utána: Magyar országra átléptünk 1918- Juli 30 án délután 2 ora 15 perczkor 4 alag uton jöttünk át. Régi ősapáink szerint mi is Munkácson tartotuk meg Magyar országon az első pihenőnket 1918-év Julius 30 án délután 7 ora 25 pr. Második pihenő Nyiregyházán Julius 31-én délelőt 7 or 10. Harmadik Pihenőnk volt Debreczenbe Juli 31-én déli 12 ora 10 p. Negyedik pihenő Békéscsaba Augusztus 1-én délelőt 5 ora 20 p. V-dik pihenő Arad. ahol a 13 vértanuk szobra van it kaptuk a vacsorát délután 3 ora- 10 perczkor. VI dik Álomás Temesvár érkeztiünk Augusztus 2-n délelőt 11-ora 30 pr.* Nevek és címek következnek, föltehetően a fogolytáborból hazakészülők nevei, hátha találkozunk még valaha az életben.

A betétnotesz végén a születési dátumok (más ceruzával, talán már itthon): *Kazi Ferencz 1886. okt. 3. Vass Erzsébet 1891 okt. 29. Erzsébet 1911. nov. 12. Rozika 1920 febru 23.* Gyanítom, hogy első felesége halálakor írhatta föl, mert utána leltárféle jön, grafitceruzával írva, és tintaceruzával áthúzva. Örökségre gondolok, akkor húzhatta át a sorokat, amikor átadás vagy átvétel idején újra ellenőrizte. Rozika születési éve azért fontos, mert kizárja, hogy Piros és Szpiritutó szerelméhez Vass Erzsébetet vegye mintául Móra. Ne felejtjük el, hogy Ferenc 1918-ban jön haza a fogságból, és Rozika csak 1920-ban születik.

Megint ugorjunk. A feketetáblás notesz eredeti lapjaira írta a *naplót* Kazi Ferenc. A család nevezi a hadifogság naplójának, valójában később készült visszaemlékezés. Azt hiszem, valakinek a kérésére íródott, az is lehet, hogy Móraéra. Pontosan idézem, ahogy a kézírást olvasni tudom. Hadd hívjam föl előre a figyelmet: a terjedelemhez mérten sok szó esik arról, hogy kenyeret koldultak szökés előtt. Aki a regényt olvasta, a kapcsolatot könnyen megtalálja.

„Amiota elhagytam szép magyar országot a legnevezeteseb történelmeim, mikor át léptük Orlonál a határt. Isten áldmeg a Magyart. könyező szemekel el énekeltük, azután jöt galiczia ahol a sok tetű bolha van elszálásolva, tehát nem volt elég, hogy az orosz milioi jötek elenünk hanem az a sok csúnya férgek is majd meg etek. Nahát aztán megkezdődtek aharczok, amibe énis részt vetem 1914 szeptember 1 sején kulikonál és hála Istenek ot nem ért semi hanem mikor bekerültünk Semiszlibe a sok járőrbe való járásomal meg a sok kitöréssel egyszer 1914-decz ho 17 én a kirohanásnál a job karomba fűdöt egy muszka gojo. De hála Istenek az is szerencsémre fűrat gojo volt. és nem törteel a karom és aztán jöt a szomoru hejzet a kórház, ahol az ugy nevezett Polák katonák. ezek voltak a szanitészek akik ugyis haragszanak a magyar emberek. és most épen a kezükbe vagyok ezek mindentekintetből rosszul bántak velem a kötést ugy szagaták le a sebről és ami a legfontosab volt az étkezés aztis nekünk szűkebre mérte mint az ő fajtájának és mindig éhes voltam ugy hogy alig áltam és ha éjjel aludtam mindig othon voltam és a legjobb étkezést ettem és a leg job italt itam, csak mikor felkeltem éhes voltam ismét mint a farkas, no és így töltöttem ot 6 hetet. és ismét a rajvonalba Kerültem no azt it már joban felejtetem az éseget mert ot mindig a halál környékezet, na és végre teljesen el fogyot az élelem most fog történi valami történt is 1915- márcz 19-én hajnalban ojan kitörésünk ahol az én rajvonalamból csak minden 3 dik vagyis 3 emberből marat egy életbe, és ekkor lett amire soha nem számítottam fogságba estem mikor kivették a kezemből a fegyvert és le tépték a szerelvényt rolam ojan izgatot voltam nem tudtam mitévő legyek féltémis tőlük de igen tehetetlen voltam mert hoszu éhezés után csak alig áltam. No most jön a fogoly élet közre vetek lovas kozákok, szegény elgyengült emberek mikor végig vágot az a büszke kozák csak eleset és 6 nap éjjel napal hajtotak. Kezödik az étkezés minden 10 ember kapot egy tál káposzta szupát és kását és mint nálunk szoktak a disznók a válun veszekedni mink ép ugy mert minden nemzet össze volt keverve és ot mind a magyara haragudot mind fogcsikorgatva mondta az oroszoknak ne dáj jemu vot mazsar no és beteg lettem és egy holnapig voltam kórházba Irtisoba. Mikor ki kerültem a kórházból viték szibériába ot volt szegény magyarok legnagyobb lágerja 21 nap utaztam vonaton Omszkba. ot töltöttem keserves 3 holnapot és ot voltam 50 embernek parancsnoka rendeztem hordtam nekik a meleg csája vizet hogy mielőtt menek munkára igyanak valamit a gyomorba mert ot minden nap mentünk munkára én magamis mint komendás. Na azis megvolt szedték munkára az embereket énis jelentkeztem hátha haza visznek benünket. elindultunk agusztus 11 én hát örültünk voltunk 500 zan na biztos haza visznek mert Pétervára viték odáig vonaton és ot hajóra ültünk át vetek az ugy nevezet Cserkész katonák amitől igen meg ijedtünk mert ojanok voltak mint a betyárok tör és fegyver kara Volt náluk no azért nem bántotak hanem viték benünket a északi jeges tener part fele vas utat csinálni no vonaton 18 nap hajon 4 nap ot voltam 6 holnapig és onat fementünk egész a fehér tenger szélére és iszonyu hidegek voltak és regel 6 tol este 6 tig kelet dolgozni daczára anak hogy télen van 45-50 fok hideg és mikor leg rövideb a nap Csak 2-3 ora hosza töbi sötét épen karácsony böjtjén az orom is meg fagyot mert ara nem tudtam sapkát teni mint a fejemre vagy a lábamra szőr csizmát mert ezek csak így voltak védve és ojan idő nem tudot leni hogy ki ne keljen meni munkára még vasárnapis. No és egyszer az erős levegő véget beteg lettem és mind valamenyien ugy nevezet czinga betegség Ami össze huzta az ember lábát és össze feketedet meg a szája fáj a fogai össze feketetek és ki hultak akinek pedig a gyomorba volt azt meg fojtota énis 4 holnapig hevertem a fehér tenger parton kórházba ahol senki nem gondolt ránk csak a jo Isten no azé én hála Istenek meg maratam de sok száz ezer ember halt meg. No otis eltelt 1-év most mikor eljötek a leg hoszab napok most meg sötét soha nincs egy vagy leg töb 2 ora hoszat nem látszik a nap és ismét látszik de a sugari mindig látszik lehet a szobába irni olvasni. a hold pedig mikor a legnagyobbat kerül nem megy le mindig látszik most elhoztak mint beteget a déli részére az országnak 3 hétig utaztunk vonaton 8 nap hajon ot meg majd megégtünk ojan meleg volt ot voltunk gyógyulni 1 hónapig

de a lábom még mindig össze volt húzodva boton jártam és azután elvitek az ural hegységbe réz és olom bányába. ahol én mint czimer ordináncz voltam mint beteg. ot aztán meg gyógyultam mert dolgom könnyű volt és volt elég Eni valo. ot volt egykis jó életem ot töltöttem 1 és fél évet vagyis 18 hónapot azután el hoztak Szamara városába lágerba és ot voltam 1 hónapig a pénzem elfogyot kimentem a városba nunkára az álamí lovakat etetni és itani otis gyenge volt az étkezés és már össze gyűjtöttem egykis pénzt és azon törtem mindig a fejem hogy szökjek haza Már gondoltam ugysem lesz enek soha vége és napról napra fájt a fejem úgy hogy az hitem hogy bele zavarodok no és egyszer elhatároztuk egy szakaszvezetővel hogy egy szép napon meg szökünk és míg készültünk se éjjel se napal nem tudtam pihenni no és így gondoltam mit nekem jön aminek jöni kel mindegy így vagy úgy pusztulni és ki öltöztünk muszka ruhába És hagytam nagy szakált hogy ne ösmerjen senki a bajuszt össze kuszáltam mint az orosz és Május 25 én el indultunk kimegyünk az álomásra akarunk váltani jegyet és nem adnak most mit tegyünk adig hogy egyszer egy teher vonat jöt és felültünk és sikerült az utazás mert nálunk volt a munka könyv és azt mutatuk a kalauznak és eresztet tovább. No és második napon elértük Penza városát de bizony adig szótlanul meg húzodva ültünk vagyis áltunk a vonatba mert igen sokan is voltunk és otaztán bementünk a városba és ot kerestünk mi emberünket akitől kértünk térképet hogy a további utazással is tisztán legyünk de míg ot időztünk megint let egy akadály És igen nagy akadály amiről halhatak is hogy it orosz országban van veres Gárda melyben vannak mi embereinkis és csehek már hetek óta mind beváltak vagonérozva és nem eresztették sehova és ezek csoportosultak úgy hogy már ot Penzába volt 16 ezer és ezek el voltak látva lőszerrel és fegyverrel és ezek akartak utazni francia frontra a német elen és a veres gárda nem eresztette sőt inkább fel szolította őket hogy rakják le a fegyvert mert ha szépen nem akkor fegyver hatalommal szedik el tőlük de ezek az elszánt felbűszült csehek ojt vitézül felveték a harcot hogy 24 ora leforgása alatt leverték az egész Penzai vörös gárdát volt ojan ágyuzás és gépfegyver Szolás hogy a harctéren nem volt különb. na és mink a szakaszvezető kolegával ot vagyunk az ágyu és fegyver gojok záporába egy kis fa házikoba de az volt a szerencse hogy a gojo nem talált épen oda mert volt előtte egy nagy köház és ez most meg szűnt de most van más baj még enél rosszab a csehek járkálnak az utcákon hogy ami vörös gárdát találnak Mind le szurkálják ha nincs is fegyver nála pláne ha magyart talál tehát minden oroszruhás fiatal embert találnak mind össze szedik és most minkis ki voltunk öltözve mert szökésbe voltunk tehát ha be jönnek ide nekünk régen rossz mert azt hiték volna hogy mi is azok vagyunk tehát ot már nem éreztük jól magunkat Menénk ki a lágerba de mindenütt csehek álnak az uton de egyszer csak kapjuk a parancsot a házikonak a tulajdonosától hogy valamere távozunk mert a csehek mindenütt keresik a veres gárdát tehát most kénytelenek vagyunk menni a lágerba akar mi fog leni tehát volt ot magyar ember ot dolgozott és volt neki mi ruhánk és nekem adot egy mantlit A kolegának meg egy sapkát és vetük az utat a láger fele és az álomástól vezető utat ut végén meg álitot benünket a cseh őrség no de azért mint aki nem is fél bátran elébük áltunk és igazolást kérik hogy honat jövünk neme mi is vörös gárdánál voltunk de szerencsére volt egy munka könyvünk szinte Szamarai bégjézővel Elátva és így szabadon engedtek pedig vagy 10 szuronyos cseh hogy mindjárt kísérnek ki a temetőbe a hol már több százan ot áltak sorakozva és előttük gépfegyver felállítva de aztán még a lágerba is meg kérdezték hogy talán nem voltunké mi is a gárdánál mert nem szabad nekik sé be fogadni aki gárdista volt mert akkor szorult volna A leger is node ot volt a kis könyv és felvetek no most telik halad az idő a csehek elmentek nem tudunk pihenni utba vagyunk menünk kel az eszem mindig othon volt no és el telt egy hét a pénz fogy minden drága és eni kel és egy szép vasárnap regelin ki loptuk a batyut és utra keltünk de kenyér nélkül aval hogy Majd arab fogunk veni kenyeret és minél tovább haladtunk mindig kevesebb volt a kenyér de csak úgy voltunk ha mehetünk csak gyerünk de egyszer 2 napi vonatozás után ki kelet szállni és megyünk falura kenyér után de se pénzer se Isten nevébe egy falatot se senki

csak egy kis tejet vagy egy krumplit pedig még ha aráb megyünk még azt se kapjuk pedig még vagy 4 nap csak a határig kel élelem hát ha ot is időzünk meg ha nem birunk át jutni vissza is kel számítani na hát it nincs mit teni volt egy gyűrűm meg egy ingem ezér kaptunk anyit hogy jo laktunk és most fel ültünk vonatra de vissza fele amere kenyér van mert ot még a czivilnek sincs már egy nap utaztunk de csak A vonat tetein és egyszer onatis le küldöt a vörös gárda mert anyi az utas hogy a vonaton egymás hátán és még a tetein meg a féken ami el fér és most mink nem tudtunk felülni gyalog meg indultunk és a másik álmáson fel tudtunk ülni és eljutotunk oda ahol van kenyér és ot leszáltunk és bementünk a közeli faluba volt vagy 4 kilo méter No most hogy tegyünk beszélni csak kicsit tudunk oroszul kéregesünk kenyeret vagy vegyünk de ugy pénzér nem adnak pékség nincs hanem keresünk mi emberünket ha van a faluba dolgozni és ugyis let találtunk egy magyart és már este van hol hálunk ot ahol az a magyar van ot nem lehet mert ot alszik a gazdának a disznai is ahol az a magyar és kismalaczok Vanak nem férünk meg hanem az a magyar komendált egy jo helyet ahol az öreg disznó nem hál ben csak a fiait tehát épen mink keten meg férünk elis mentünk meg kértük szépen a gazda urat hogy ahogy tudtuk muszka modon akinek úgy látszott hogy meg eset a szive a szegény utas plénen és meg is szánt adott szálást még vacsorát is tejet és szárított főt krumplit No és lefeküdtünk a szalmába és alszunk de még jól else aludtunk rövid az éjszaka ésmár szedik ki alolunk a szalmát hejten boszorkány mért zavarsz ilyen korán fel hisz már hete hogy nem pihentünk igen ránk fért volna vagy 8 óráig aludni de az öreg mama folytatja dolgát fűti a kemencét tehát nincs mit teni fel kel Kelni és felöltöztünk és megköszöntük a szálást és el köszöntün tőlük csak éhesen és el fáradtan vissza mentünk a magyar bajtársunkhoz és kértünk tanácsot hogy hogy szerezhetünk it kenyeret az mindjárt ajálta hogy kolduljunk de etől nagyon féltünk és montuk ha lehet úgy pénzér veszünk hát azt is lehet it a szomszédba Meg kel próbálni elmentünk és igen sikerült egy kis kenyér 40 rubelé vagy 80 koronáé de ez még mindig kevés most csakugyan muszáj lesz kéregetni az ocska pofát fel teni épen az oroszoknak ünnep volt. nahát kezünkbe vetünk egyegy tarisznyát és én megyek ezen a soron te pedig azon nohát aki megláta azt az elkeseredet arczot Amit vágtam de a szégyentől úgy izadtam pedig melege volt hanem épen eltaláltam mert első háznál igen szép tarabot le vágta lehetett egy font köszöntem erősen haladok tovább épen egy szép kis menyecske volt othon sütöt a kemencébe valami palacsinta féléit de ne úgy gondolják hogy ojan mint nálunk csak elég az hozzá hogy jól szeretem volna ha valami 77 éves Öreg aszony let volna mert nem szégyeltem volna úgy tőle de mikor az a fiatal rám nézet az arczom ojan let mint a paprika a szégyentől és panszkodon neki hogy mijáratban vagyok és a kezembe adott egy friss palacsintát és most hova tegyem ha a zsákba teszem miken lesz it szégyelem mindjárt megeni hanem mikor mentem ki az ajton el Nyeltem tehát sejtik milyen nagy darab volt haladok tovább ot egy fiatal ember van othon no ez mindjárt kiadta a utlevelet hiszen neked ojan jo ruhád van hogy nálunk a kis birónak nincs ojan mert természetesen jo orosz köpenyem volt megyek a negyedikhez egy jo szivű anya volt othon és mikor mondom hogy fogoly vagyok igen meg sajnált És mindjárt mondja hogy az ő fiais fogoly a Germánál és mindik roszsort ír nincs kenyér de én ara mindjárt büszkén mondom hogy én magyar vagyok és nálunk igen jól van dolga az orosz fogolnak ez aztán tettszet a jo aszonynak és kérde mikor etem és feleltem már 2 egésznapja tehát mindjárt enem készít fel vete a kis malaczoktól a kis Fatálat és egy füstös vas fazékból tejet önt és tele volt szalma pernyével amint főzte bele hult ez is megvolt jól meg köszöntem és haladtam tovább ez így volt 10-11 óráig egyik hejen elküldtek másikon fogadtak úgy hogy össze szedtem vagy 8-9 font kenyeret no most várjuk a tránczpót összeálását 1918 júni 20 án tehát egy holnapja hogy szökünk. összeis állt a tránczpót és haladunk tovább úgy hogy már 1918-év június 27-kik én dél után 4 óra 15 hákor át léptük az új határt tehát már nem vagyunk orosz kéz alatt.” (A másik notesz szerint 1918. július 30. a hazaérkezés napja.)

*

Háború és bolyongás - Homérosz óta ismerős az irodalomban. Móra nem sokat merített a leírásból, ha egyáltalán látta. Kenyér, kenyér, kenyér, ebből gondolom, ha máshol nem, beszélgetés közben, megragadhatott benne a gondolat, és lett belőle regényes fordulat. Kutatók dolga, hogy kihámozzák belőle, amit lehet.

Marad a végére egy nagy kérdés: mi értelme van a szálak bogozgatásának? Mire megyünk vele, ha tudjuk, hol volt a kör, a bolt, a tó, a kút, ki volt Etel és ki Messzi Gyurka? Hengegés inkább, mint komoly fejre valló fordulat, hogy előszedünk egy fél mondatot - messziről dudát nyekerget valaki -, és megmondjuk ötven év múltán, hogy a dudás ki lehetett. Mi értelme van amatőrként belekontárkodni abba, ami a kutatók föladata lenne?

A kérdéseket én tettem föl magamnak, felelek is rájuk. A szegedi irodalom röghöz kötődése ismert, Mórától származik az a gondolat is, hogy a valóság párnáján álmodik, aki itt írásra adja a fejét. Ma ezt a vidéket, azt hiszem, a szociográfia eszközeivel derítené föl az irodalom. Móra az ásatások hordalékából regényt csinált.

A búzamezőt a valóságból vette, de az éneket maga szerezte hozzá.

(Tiszatáj, 1983. február)

A Georgikon földjén

Orvosi intelemre lett Mórából Homokország remetéje. A múzeumból, a kitömött madarak, a virágszínű kagylók, a mállatag cserepek, a vászonra festett felhők és a hidrafejű akták közül olyan vidékre ment pihenni, ahol nincs más, csak fák, felhők és madarak. Festett felhők helyett igazi felhők, kitömött madarak helyett eleven madarak.

„Papírt és ceruzát még a zsebemből is kiraktam. Majd a homokba írunk ujjheggyel, vagy ha halhatatlanságra szomjazunk, akkor a jegenyefa kérgébe bicskával.” Akárkit el lehet tiltani az írástól, de az író nehezen. Akkor is ír, amikor úgy látszik, hogy semmi okosat nem csinál. *Akiben vér helyett tinta folydogál*, orvos avval nehezen boldogul. (A Kiss Lajoshoz 1923. február 5-én írott levélben is előjön a tintás hasonlat: „Mert én mint ember nem nagyon vagyok. Egy nagy tintatartóvá váltam, amelyikből éjjel-nappal mártogatnom kell, akár van benne, akár nincs.”) Írja tehát a fák, a felhők és madarak földjén a fákat, felhőket, méheket, madarakat, és ráadásképpen, föltett szándékával ellentétben Homokország embereit. Költeményt ír prózában, ezért veszi kölcsön címként Vergiliustól a *Georgikon*-t. Naivság volna bármilyen irodalmi alkotással szemben azt a követelményt állítani, hogy minden szava egyezzen a való világgal: költeménytől még kevésbé, akkor is, ha prózában íródott. Mégis arra teszek most kísérletet, hogy az írott világot az eredeti helyszínnel vessük össze. Izgalmas ez a játék. Megtudhatjuk, hogy Móra körme között miből lett a cserebogár.

Hol van Homokország?

Rejtélyes kajánsággal hessegeti el Móra a kíváncsiskodókat: „Micsoda remeteség volna az, amelybe levelet is lehetne küldeni a magát jóba foglaló férfiú után?”

Miért titkolózik? Amikor a világ tudtára adja, hogy elbújt előle, már túl van a gyógyító bújócskán, meg is mondhatná. Egyszerű fogás a kíváncsiság fölkeltesére? Ez lehet az első szempont, de lennie kell egy másiknak is. Ha kimondja, kötelezettséget vállal magára. Kideríthető, hogy igaz, amit mond, vagy nem igaz. Hogy figurái léteznek, vagy nem, olyanok vagy nem, ahogy leírja őket. Jobb *a valóság párnáján álmodni*, mint a valóság kötelékét viselni.

Könnyű a dolgunk, ha a helyszínt azonosítani akarjuk. A Szegedi Napló 1918. szeptember 1-én sorozatot kezd *Másvilági nézelődések* címmel; a későbbi kötet néhány karcolata itt jelenik meg először. Az újságban jóval többet árul el, fontos támpontjait a *Georgikon*ban visszavonja. A szeptember 6-i számában még nevén nevezi az erdőőrt, Muskót; még Hebők bácsi a későbbi Habi; említi Várostant is, a Bilisicsi-erdőt is; akkori szavai nyomán tehát könnyű elindulnunk. A későbbi folytatásban Kiss Ferencet többször is említi, nevén avatja szentté, sőt a Kiss Ferkó alak is előfordul *A pöleldösben*. A szeptember 7-i közlésben (*A fák jelleméről*) elkottyantja, hogy az ásothalmi erdőbe költözött. Az *Előhang*-ból kiderül már, hogy egy hétre csak, és Szent István után való nap (augusztus 21.) indult. Pontosan megmondja azt is, hogy kosztja és kvártély a egy helyen volt (*Nem nagyon tudományos kísérletek egy darázssal*).

Várostanta tehát létezett, és ma is megvan. Öreg ház az időközben faluvá szerveződött Ásothalom belső területén, valamikor az 1850-es évek derekán épült. A fiatalabb korosztály is útba tud igazítani, ha ezen a néven keresem az épületet. Ma erdőgazdasági irodaház.

Makra Jánost kell nekem megkérnem, ha az ottani emberek után járok. Mindenkit ismer, mindenkiről tud valami érdekeseget. Tanácsitkár korában sokszor segített, messzi tanyák között is kalauzolt. Hívom telefonon, földbeverő választ kapok: a múlt héten temettük szegényt. Hej, Jani, de kár volt elmenned!

Másik támpont a könyvtáros, Csépe Mihályné.

- Keressünk valakit a Muskóék famíliájából!

- Könnyű lesz találni. Muskó Jenő bent lakik Szegeden, a szerb templom mellett, ahol kint a tábla, hogy termelői bor eladó. A házszámot nem tudom.

Nyomom is a csöngőt a Somogyi utca 5. alatti lakás ajtaján. Három- négy mondat elég bevezetőnek, már dolgozhatunk is.

- Ki volt az erdőőr?

- Az édesapám, Muskó János.

Előveszi a szülők házasságlevelét: Muski János városi erdőőr 1882. október 12-én született; felesége, Laczi Anna 1884. június 18-án.

- Muski vagy Muskó?

- Elírták. Muskó.

- Ósika?

- Józsika.

- Lánynak gondoltam. Az első közlés szerint hároméves, a kötetben szőlőtakaráskor lesz öt esztendő.

- Biztos, hogy nem lány, hanem József, 1916-ban született.

- Nanika? Aki tizennyolcban dióveréskor volt hároméves?

- Ha a mi családukból való, csak a Jani, a Janika lehet. Mikor is született? 1913-ban.

- Az első közlés majdnem eltalálta, négyévesnek mondja, és ő az idősebb. Később megfordult a sorrend kettőjük között. Lány nem volt a családban? Gyanús az Ósika.

- Lánytestvérem is van, a Margit. Ha jól emlékszem, tizennyolcban vagy tizenkilencben született.

- Ki a legidősebb?

- Én. Kilencszáznegyolcból.

- Tízéves volt, amikor Móra maguknál járt. Magáról nem beszél. Emlékszik rá?

- Annyi mindenféle ember megfordult ott, ki tudja azt mindet fejben tartani?

- Várjunk csak! Itt van a Márka, kalászsín a haja, lenvirág a szeme. Ha csak egy szeme volna, avval is többet érne, mint más kettővel.

- Rokonlány lehetett, talán anyám egyik húga. Két húga volt, Marika és Etel.

- Hány szoba volt a vendégeknek?

- Három. Lakhatott az egyikben Móra. Később négy lett, mert az egyik nagyobból két kisebbet csináltak.

- Hol laktak a csendőrök?

- A szakiskolában, a jobb szárny hátsó részén.

- A könyv szerint a Város tanyáján, külön szárnyékban.

- Azok a rendőrök voltak; a nyári konyhában volt a laktanyájuk. Lebontották már a nyári konyhát.
- Eperfa az udvaron?
- Azok is voltak.
- Hársak?
- Azokról lehet szó, amelyek a marhahajtó úton voltak. Szép hársfák voltak. Négyszáz méterre lehetett a legelő, oda vitt az út.
- Gledícsiasövény?
- Volt az is. Emlékszem rá.
- Amerikai dió?
- Volt, fekete dió. Az Erzsébet-emplékfák között az is volt.
- Miféle Erzsébet?
- A királyné. A szakiskola és a Várostantya között nagy legelő volt, azon öt tölgyfa egy csomóban, közte emlékkő. Az volt rajta, hogy itt járt Erzsébet királyné. Csengelén is volt ilyen kő.
- Biztos, hogy jól emlékszik a fákra?
- Az a szakmám. Apám is erdész volt, én is.
- Most jön a nehezebb lecke. Embereket keresünk. A család se beszél Móráról?
- Nem emlékszem rá.
- Arról se, hogy írt magukról?
- Nem is tudtunk róla.
- A Konrád úr ki lehetett? Méhei is voltak.
- Konrád Béla, szintén erdőőr, de a szakiskolánál. Nekünk is voltak méheink, de neki is.
- Habi?
- Olyan nem volt.
- Hebők?
- Az inkább. Hebők István, Kiss Ferenc gazdaságvezetője. Magas ember volt, egyidős apámmal. Komák is voltak egymással.
- Másik Hebőköt keressünk. Azt, aki tizennyolcban volt kéthetes: hetvenhét éves.
- Ilyen nem volt.
- Ott lakott maguknál.
- Nem emlékszem rá.
- Kell, hogy emlékezzen. Fabulás ember volt, maga meg gyerek, tehát hallgatta elbeszéléseit.
- Mondom, hogy ilyen Hebők nem volt.
- Másnevű öreg?
- Nem tudok róla.

- Furcsább nevek jönnek most az *újságok* című tárcából. Pardon, először azt tisztázzuk, mi volt a *prómétás*?

- Semmi. Nem is hallottam.

- Tizenhárom öreg kőrisfa árnyékában füvelő gyepszín neve, egy csirkefutamnyira a maguk házatól. Az volt a homokországi nemzet fóruma, oda mentek az emberek beszélgetni, pletykázni.

- Nem tudok róla, hogy lett volna ilyen.

- Uradzó Támadi Ignác?

- Nincsen.

- Más, aki az urat utánozta?

- Ki tudja már?

- Hatlányos Hebők Vince?

- Minden második ember Hebők; ilyen lehetett.

- Hatökrös Hebők Imre?

- Annyi erővel ilyen is.

- Istenes Bene Márton?

- Jól összeszedte őket, de ilyenről se tudok.

- Gyömbér Veron? Esetleg Szerencsés Fekete Vera?

- Gyömbér van, de később jött Ásotthalomra. Szerencsés Fekete Ferencet ismertem, lehetett a családban Vera is.

- Vajákos asszony volt.

- A gyógyításairól nem tudok.

- Na, ezt biztosan ismeri, mert erdőkerülő volt: Seregély Kanász Ádám.

- A Gárgyán lehetett az, de csak Bakrónak nevezték.

- Csonka Bukosza Tanács Lőrinc, a dudás?

- Róla se hallottam.

- Szegeden volt egy, de az Ignác volt. Molnár volt, és dudált.

- Akkor maga többet tud; én arról se hallottam.

- Keressünk egy szélmolnárt a Síró-dűlőből.

- Talán a Rívó-erdőből, mert olyan van.

- Volt ott szélmalom?

- A Vajda-malom, az ott volt. A keresztnévre nem emlékszem, de a fia is Benjamin, az unokája is Benjamin, csak az lehetett ő maga is.

(A malom fényképét megtaláltam az *Átokházától Ásotthalomig* című kiadvány képgyűjteményének legelején, a Város tanyájának képével együtt. Sok embert megkérdeztem, annak az időnek a molnáráként Vajda Béni bácsit emlegették. Móra, meg nem nevezve, ezt mondja róla: „látszott a szemében a téboly ragyogása”. Mindig kérdeztem, ha olyannal találkoztam,

aki járt a malomban, és emlékszik rá. Béni bácsi elmébéli zavarodásáról senki sem tud. Íme, egy kényes bizonyíték, amiért nem lehet minden nevet kiírni. Elűszott volna rajta *Zákány, a vicekirály*, hiszen senki sem viseli el, hogy nyilvánosan bolondnak mondják. Jövet-menet láthatta a malmot Móra, beleképzelte a kincskereső szélmolnárt.

A *Lelkek szabadulása* című tárcza említi *Rívó-erdőt* - ott nem változtatta át Síró-dűlőre -, ebben is kincskereső ügyek történnek.)

- Vannak még fontos dolgok. Azt hallottam, édesanyja jól főzött, és a külterületi csirke-paprikásnak nincsen párja. Ismeri a *fordított kását*?

- A mi konyhánkon biztosan nem evett olyat Móra. Nem is hallottam róla.

(Pásztornépek eledeleként ismerős, Hermann Ottó is említi: „oly sűrűre főtt, tepertyűvel rakott kása, hogy a bográcsból ki lehetett fordítani. Karimáskása alatt is járta.”)

- Ha erdész volt, tudnia kell: mi a famagos?

- Nem tudom. Ezt se hallottam.

- Faiskola. Csemetekert. A *pöleldös* első bekezdésében az áll, hogy „az idevaló magyarok a faiskolát famagosnak nevezik”. Később: „Persze nem lehet tudni, meddig marad életben ez a harmatszágú tanyai szó”.

- Akikkel én kapcsolatban voltam, nem használták.

- Volt egy kutya is, a Dollár.

- Nálunk az se volt.

Habi

Koronatanú Muskó Jenő, de állításait és tagadásait is vizsgára kell bocsátanom. Mindenképpen meg kell keresnem Habít. Személyleírása - hosszú derekú és kurta lábú, bajuszát pedig ott viseli, ahol más ember a szemöldökét (*Harena refugii*) - kicsike fogalmazásbeli eltérésekkel vissza-visszatér más Móra-hősöknél is, de ettől még létezhetett. Bálint Sándor a Hebőköt is említi az Alsóvárosról Ásotthalomra kirajzottak törzsökös szegedi nevei között, és valóban sokan viselik ma is ezt a nevet a faluban.

A név átalakulását így gondolom: Hebők>*Habók [=habókos]>Habi.

Akár volt, akár nem, *van*. Kedvenc figurája a *Georgikonnak*. A *kintvaló népekből* ő említődik először, mindjárt az elásott kincsel kapcsolatban. Földbeli rejtelmes kincsekről minden faluban vannak mesés történetek, Ásotthalom azonban a néphagyomány szerint nevét is a kincskeresők kutakodásáról, a megásott halomról kapta.

Ma is él a hiedelem, hogy az a halom két összeláncolt betonvályúban irdatlan nagy kincset őriz. Hétévenként tisztítja magát az arany, és mindig halad fölfelé. A szélmolnár is tömérdek pénz után járkál (*Zákány, a vicekirály*), de ő úgy tudja, akkora bográcsban van, hogy hat ember nem tudja megemelni.

Tehát Habi. Hetvenhét éves, de jól tartja magát. Az első bemutatás szerint arra jó már csak, hogy bolond beszédével elszórakoztassa a kijáró városi urakat. Menet közben lesz belőle kulcsfigura, gondolom, azért, mert egy ilyen öreg mindenre jó az író háza táján. A végén majdnem garabonciás már az augusztusi viharban (*Proelia ventorum*), amikor hozza haza a homokországi remetét. Hosszú az út, kényes vendéget és jó lovakat talán Muskó erdész se, de Kiss Ferenc biztosan nem bízott volna rá a bolondos öregre. Az is nehezen hihető, hogy az

ilyen öreg a borzalmas viharban magukra hagyja a lovakat, és magas kora ellenére belemászik a békanyálas csatornába, hogy meg ne ázzon. Keresni kellene azt a csatornát is, ahonnan látszik már a város füstje, és legalább ülve nyakig ér a vize augusztusban. Habi akkor is megérdemli, hogy keressem.

Van még egy bökkenő. Lapozzunk csak bele a Kőhegyi Mihály és Lengyel András által sajtó alá rendezett Móra-levelekbe! A Czakó Elemérnek szólóból - 1925. május 22-én adta föl, - az tűnik ki, hogy a kiadónak is megtetszett Habi. Létező személynek fogta föl, és le akarta fényképezni a többi szereplővel együtt. Ha az értelmezésben nem tévedünk, fontos ez a levél. „Hanem Habiról és társairól nemigen tudok fotográfiát küldeni. Veszprémből visszajövet (nem találkozunk-e ott?) megkísérlek valamit keresni, de jóra való művészre tán magára is rá lehet bízni, ha átolvassa a kéziratot.”

Első gondolatom: ha tizennyolcban volt Habi hetvenhét éves, akkor huszonötben, az első kiadás megjelenésekor már nyolcvannégy. Életben van még? Második gondolatom: Móra fejében is megfordulhatott ugyanez, de akkor föltehetően bele is írta volna a levélbe: türelem, előbb meg kell nézmem, vagy érdeklődnöm kell. Lehet, hogy egyszerűen nem tetszett neki az ötlet, azért tért ki előle. Hajlok arra a gyanúra, hogy *nem létező emberről nehéz fényképet küldeni*. Habi vagy nem volt, vagy nem olyan volt. Tény, nem fényképpel, hanem rajzokkal jelent meg az első kiadás. Magát a szerzőt is lerajzolta Horváth Jenő a könyv elejére, bár róla biztosan könnyebb lett volna fényképet keresni.

Hebők néni

Ha úgy indulok keresni, hogy Habi nincsen, akkor nem is találom meg, sőt bebizonyítom, hogy valóban nincsen. Ki kell vernem a fejemből a találgatást, rá kell találnom az öreg Hebők nyomára. Útba esik a paplak, templomos öregek talán segíthetnek. A falu esperese azonnal mondja, él még annak a Hebők Istvánnak a második felesége, aki Kiss Ferenc mindenese volt. Megyek hozzá.

Szép kort ért meg Hebők néni. Nyolcvanhat éves, szellemileg friss, és paplant öltöget az ablak világosságában.

- Egyik Hebők ismeri a másikat. Tizennyolcban melyik lehetett Várostantyán?

- Volt ott valami Hebők, de Jézuska tudja már, kicsoda. Az urak kocsisa volt.

- Láttá is?

- Hogyne láttam volna. Idős volt, röndös magasságú de görbe volt már szegény. Pista bácsinak hívták.

- Vera néni! Nem a maga apósa volt?

- Az én uram apja Kissoron gazdálkodott, a neve pedig Hebők András. Nem tudok róla, hogy még csak rokonok is lettek volna.

Végigkérdeztem tőle is a listát.

- Hatlányos Hebők?

- Én vagyok az, akinek tizenegy gyereke született, mind a második uramtól. Ha ezt kérdezi, erre tudok felelni, de a hatlányosra nem.

- Vajda Benjamint ismerte?

- Jártunk örletni hozzá.

- Normális ember volt?

- Az hát. Röndös, mint a többi.

- Ezt a szót hallotta: famagos?

- Nem is tudom, mi lehet az.

- Faiskola.

- Rosszul találta ki, aki ilyen nevűnek mondja. Benne dolgoztam tíz évig, metszőttük is, szömeztük is a fákat. Faiskolának volt kiírva, de csemetekertnek mondtuk.

Itt az alkalom, hogy Kiss Ferencről is érdeklődjünk. *A pöleldös* első változatban olvasható róla:

„Kiss Ferenc az én szememben nem e világból való ember. Őbenne a fák lelke él, amelyeknek ura-királya nagy határ földeken, sok ezer holdakon.” Segít az emlékezésben Veron néni veje is, Dobó Ferenc, aki most hatvanhárom éves, és felesként művelte Kiss Ferenc harminckét hold szántóját.

- Jó ember volt, nagyon jó ember. Alacsony volt, kerek az arca, fehér a haja. Meg nem ivott volna semmit, pedig mindig volt bora is, pálinkája is. Sok embernek adott kenyeret. Ásotthalom hálás lehet még az emlékének is. Szegeden lakott a Tisza Lajos körúton, a család csak Judit-napkor, a lánya nevenapján költözött ki, és szüret után ment vissza.

(A szegedi lakcímét Tisza Lajos körút 52-nek mondja Dobó Ferenc. Biztosra állítja, járt bent nála elégszer. Most akadt a kezembe az ásotthalmi Erdőgazdasági Szakmunkásképző Intézet jubileumi évkönyve, Firbás Oszkár tanár emlékezik vissza benne Kiss Ferencre; ő viszont Tisza Lajos körút 67-et említ.)*

- Hogyan szólították?

- Méltóságos úrnak, a feleségét pedig nagyságos asszonynak.

- Ha bemegyünk a tanyaudvarba, a kapuval szemben van egy ház.

- Az volt a Kiss Ferencé. Három szoba volt benne, meg egy kis konyha.

- Baloldalt egy hosszabb ház.

- Annak az elején laktunk mi, a felesek, mellettünk volt az istálló, utána a takarmányos. Jobb oldalon is volt egy épület, de azt már elbontották. Konyha, raktár és kocsisín volt egy föld alatt.

A falu mostani szélétől körülbelül egy kilométernyire van a tanya, az állami gazdaság tulajdona. Három család lakik benne, az istállóból és a takarmányosból is lakás lett. Postai címe: Ásotthalom, VII. kerület 1086. Ekkora távolság nem nagy út esti sétának; hazakísérhette tanyájából barátját Kiss Ferenc a várostanyai karavánszerájba.

Természetesen megkérdeztem Hebők nénitől is, mi a prómétás. Ezt a szót ő sem ismeri, veje se. Fölolvastam nekik a könyvből, hátha úgy ráismernek. Föl kell tételeznünk, ez a szó nem is ide való, magával hozhatta Móra.

* A címtárak szerint 1911-ben a Madách u. 1. sz. házban, 1927 és 1933 közt a Tisza Lajos körút 33. sz. alatt lakott. Az 1942. évi címtárban szerepel dr. Kiss Ferenc földbirtokos [?] a Tisza Lajos körút 52. sz. alatt.

Még egy Hebők

Tovább indultam Hebőköt keresni. Közel lakik Hebők Antal, próbáljunk nála is szerencsét. Nincs itthon, a faluba ment kenyérért. Az utcában találkozunk, hamar kiderül, olyan öséről ő se tud, aki a Város tanyáján szolgálhatott volna öreg napjaiban. Van azonban egy másik Hebők István, éjjeliőr a borpincében, oda föltétlenül menjek el.

Vakarja a lovat, és ez jó jel: éjjeliőr, de nem alszik, tehát nem jöttem hiába. Belejöttem már a nyomozásba, a lényegen kezdem:

- Mikor született?

- 1917. június 21.

- Ez még jó is lehet. Ki volt az a Hebők István, aki a Várostantyán szolgált 1918-ban?

- Az én apám.

- Akkor most szépen tegye át a vakarót a bal kezébe, mert a másikba bele akarok csapni. Maga az én emberem, azt se tudom már, mióta keresem!

- Ha így állunk, akkor beljebb is mehetünk, és le is ülhetünk.

Vakargatom a fülem tövét, bár nem vakaróval, mert rájövök, hogy valami nem stimmel. Ha jól mutató dísznek vesszük csak Habi hetvenhét évét, akkor is közel járt hozzá. Az első közlésben az áll, hetven év óta tanulmányozza a lovak és tehenek eszejárását, erkölceit, világnézetét. Tegyük rá egy-két esztendő, mert a csecsszopó nem mindjárt a teheneket tanulmányozza, de nem ez a lényeg, hanem az, ha az öreg Hebőknek mindezek után egyestendő saját fia lett volna 1918-ban, az Isten meg nem őrizte volna, hogy a falópók elfogása és a finánc meglövése mellett ezt a tudományt is betűbe ne foglalta volna Móra. Homokország talán az őserők földjeként említődött volna.

- Hol is dolgozott a maga apja?

- A pálinkafőzdeben, utána pedig a Kiss Ferenc kocsisa lett. Akármilyen vendégek is jöttek hozzá, a Kiss Ferenc föltétlenül a mi kocsinkon ült.

Állj meg Vendel! Körben járunk. Ezt a szálát már végignyálztuk. Akivel most beszélünk, az Veron néni tizenegy gyereke közül az egyik; se apja, se nagyapja nem lehetett Habi. Lehet a lovat tovább vakarni.

Habi átalakult

Föladtam. Hebők-Habi leszármazottait 1983-ban nem találtam meg. Levéltárakban kellene keresni, de neki se indulok, mert tartok tőle, nem sokra mennék vele. Lennie kellett, mert a *Georgikon* első változatában, a *Másvilági nézelődések*-ben is benne van, akkor pedig még nevén neveződik minden ember. Muskó erdőőr és Marika után mindjárt ő következik. Lennie kellett, mert a nyolcvanhatéves Hebők néni is emlékszik rá. Láttá, ismerte, magas volt, de meggörbült öregségére. A nyersanyagot a valóság adta, de jól meggyúrva, újraformálva szabályos Móra-figura lett belőle. Eredeti környezetébe visszahelyezni nem lehet.

A játék kedvéért

Kukacosodó ésszel fönnakadhatnánk néhány részleten. Belekapaszzkodhatnánk a *Lelkek szabadulása* címet viselő történet sírvilági romantikájába is, de nem érdemes. Ez volt Móra, így kell elfogadnunk. Kicsit se ütődjünk meg azon se, hogy a darazsas karcolatban az étkek között szentiváni alma említődik szilvával, körtével, noha tudjuk, hogy augusztus végén vagyunk - még nincs itt a fecskeváló hónap -, és rég leérett már a szentiváni alma. Máig népszerű *Disztinyválás* című történetében is cserebogarakat taszigál Börcsök a bográcsban a városi vendég elé, de előtte elmegy körtét szedni. Senki nem kiált föl olvasás közben, hogy körte és cserebogár nem egyszerre érik.

Csak a játék kedvéért néztem utána, lehettek-e azok a fák az ásonthalmi erdőben, amelyeket felsorolt: fűzek, juharok, fekete nyárfák, fehér nyárfák, fenyvek, akác, nyír. (*A fák jelleméről*). Szűts Mihály *Szeged mezőgazdasága* című munkájában olvasom a 226. lapon: „uralkodó fánem az akác, mely közé elegyítve a talaj és egyéb viszonyok szerint van kocsános tölgy, fekete- és erdei fenyő, kőris, szil, amerikai dió, fehérnyár, különféle fűz nemek, trombitafa, sima-fenyő, bérci fenyő, nyírfa, égerfa, bálványfa.”

Mind benne van a tudós felsorolásban, csak a juhar hiányzik. Apró részletekben is pontos tehát Móra, ha pontos akar lenni. „Tévedései” mögött is szándékosságot kell keresnünk.

Csonka Bukosza Tanács *Lőrincet* ír a Georgikonban. Dudás. Tudjuk, Szegeden élt a vízimolnár, dudás volt, de *Ignác*. Áttelepítette Móra Homokországba egy említés erejéig, és közben Lőrincet csinált belőle. Tévedésből? Móra ne tudta volna? Irodalmi figura volt már, tudnia kellett. Olvassunk bele megint a levelébe! Abban, amelyiket Pintér Jenőnek írt 1928. március 18-án, Csonka Bukosza Tanács Ignác is benne van, tehát tudta.

Sokat keringtem a *famagos* körül, mellékvágány csak, amit most említek, de tanulságos. Mi lehet majd a famagosból? A könyv szerint ez: „Egyszer mégis csak ki fog döcögni a vasút ide is, azon ki lesz utazva az úri beszéd is, és a famagosból »M. kir. Földművelésügyi Fatanonc-Otthon« lesz.” A Szegedi Napló hetedik folytatásában más nevet jövendől: „megcsinálják a tanyai vasutat, azon kidöcög ide az úri beszéd, és a famagosból »Károly Király Fatanonc-Otthon« lesz.” Mire könyvvé változik, nem érdemes előhozakodni Károly királlyal még a tréfa kedvéért se.

*

Erősen gyanítom, irtózott volna tőle Móra, hogy valaki apróra szedje szét írásait, és lépten-nyomon összevesse a valósággal. Nekem tetszett ez a munka, róla tudtam meg többet, érdemei elismerése mellett.

(*Somogyi-könyvtári Műhely, 1984/1-2.*)

Diocletianus Csengelén

Többször is elbűjt a világ elől Móra Ferenc, ha mű mocorgott benne. A Közművelődési palota mutató, de néha terhes hivatal is volt számára, az otthon gondjai inkább fékeztek, mint lendítették, búvóhelyet keresett tehát akkor is, amikor utolsó nagy regényébe belefogott. Amilyen könnyen jöttek tolla alá tárcái, olyan nehezen írta az *Aranykoporsót*. Öserdei magányra nem szánhatta rá magát, sivatagi remete se lehetett már belőle, az ásatthalmi Várostantya termékeny csöndje járhatott eszébe, ahol a *Georgikon* született korábban, kipróbálta tehát 1932-ben a másik Várostantyát, a csengeleit. Rosszkor érkezett, akkor éppen adószedők lakták az erdészházat. Szentjei, akikkel a magányt kereste, nehezen viselték el a végrehajtók körül támadt üzemi zajt, a sírást, a könyörgéseket és a keserves jajgatásokat. Üres kézzel nem ment haza, az ott hallott történetekből keserves fűzért font a homokba vert emberekről *Földhözragadt Jánosék 1932-ben* címmel, de a regény írása továbbra is nehezen ment.

Boldog mesterség az, amelynek a mellékterméke is irodalom. Kemény és szókimondó. A nagy realistákat hol megelőzve, hol velük együtt haladva tárta a világ elé, hogy népünk a maga erejéből sehogy nem tud fölemelkedni, segítséget pedig sehonnan nem várhat. Móra most se vállalkozott következetes valóságföltárássra, inkább csak azokat a történeteket szedegette össze, amelyek „házhoz jöttek”; szociográfiánk azonban így is őst tisztelhetné benne. Keményen írt, noha a kemény szavakat némileg itt is oldotta sajátos stílusa. Joggal tarthatott tőle, hogy szemrehányások nélkül nem ússza meg. Nem úgy szépített, hogy rózsaszínűre festette volna a valóságot, inkább úgy, hogy nem írt meg mindent. „Nem egészen fogadtam szót. Nem mondtam el mindent, amit láttam, mert azt mondhatnák rám, lázítok. Igaz, így is volt egy-két jó emberem, aki féltett, hogy az igazságom nem lesz elég erős pajzsom, ha védelemre szorulok. S ami riportot írtam, annak is irodalmi formát próbáltam adni. Nem azért, hogy nagyobb legyen a hatás, hanem, hogy ne legyen olyan kegyetlen a tények brutalitása.” (*Földhözragadt Jánosék 1932-ben.*)

Írónak ritkán vész kárba ideje, ha dolgozik, de Mórát legjobban most az idő szorította. Érezte a bajt, noha senki nem tárta föl előtte a hasnyálmirigyráknak még a lehetőségét se. Éreznie kellett azt is, hogy tehetségéhez méltó nagy műve még mindig nem született meg.

Magán érezhette ugyan az ország érdeklődését, sütkérezhetett is benne, de azt is tudta, hogy az igazi nagy munkával még adósa a világnak. Tudna-e még egyáltalán nagyot írni? Ha ez a kérdés valakiben fölmerül, azonnal keresi rá a bizonyítékot, hogy igen. Elővette a Gulácsy Iréntől kapott ötletet, meg akarta írni a Szent Bonifácot, de nem boldogult vele. Kiss Lajosnak írta 1932. július 18-án: „Az igazat bevallva, egy csöppet se érdekel a hősöm, akit ezúttal nem célszerű szegény embernek, hanem csak Szent Bonifácnak hívnak”. Na, ebből se lesz nagy regény, gondolhatta Kiss Lajos, olvasván a levelet. Az írás akkor kezdődik, amikor előjönnek a hősök, és nem hagyják békén az embert. Elő-előjöttek, meg is nyaggatták, de azt is hagyták, hogy megszökjön előlük.

Előzmények

Mással is megesett már, hogy nyögvenyelősen indult az írás, mégis nagy mű lett belőle, céltudatos szigorúsággal hajtotta tehát magát. Azt hiszem, az *Aranykoporsó* kulcsa még mindig a szegedi múzeumban van, de számomra hozzáférhetetlen a regény első vázlata és *Kalmár Ilona* levelezése is; gyanítom mégis, nem dolgozom hiba. Akinek alkalma lesz majd

összevetni betűimet a hagyaték soraival, rostálhat kedvére, de talán nem járok messze az igazságtól, ha azt állítom, hogy nagy kanyarokat Móra most se tett: mindent beleötvözött a regénybe, ami időközben megfordult a fejében. Tárcái úgy indultak, hogy csak a zsilipet kellett föl húznia, és előcsordult a szép történetke, de a regény nagyobb falat. Elapadtak a belső források talán, és erőt vett rajta a kishitőség? Azt hiszem, igen. Csak az a szándék nem apadt el, hogy regényt ír, amíg írhat. Olyat, amiért megemlegetik. Nagy és szép történelmi regényt.

A hozzáférhető levelekből sok minden kiolvasható ahhoz, hogy elinduljunk valamerre. Augusztus 10-én azt írja Kalmár Ilonának Csengeléről: történelmi regény lesz, a *címe Római levelek - Diocletian császár korából*. Az előkészületek megtörténtek tehát, már nyomon van, az anyag föltehetően együtt áll, csak meg kell írnia. A hőse már nem egyértelműen a keresztényüldöző nagy császár, hanem Titania, a társ császár szép lánya. Öt nappal később írja ugyancsak Kalmár Ilonának, de most Szegedről, hogy menekül vissza a nagy nyárfák, a gémek, a véresék és szentjánosbogarak közé, ahol a hercegnőnek szentelheti magát. (Emlékezzünk csak, a *Georgikon* is hasonló menekülésnek köszönheti létét.)

Ki a hercegnő? Minta kellett hozzá, nyári szép szerelméről mintázza. Kalmár Ilonából a balatonföldvári napok emléke nyomán hamarosan Titanilla lesz a regényben, később pedig, további játékos szóróvidítéssel kis Tit.

Nagy ajándéka az irodalomnak ez a kései szerelem. Gyanítani lehet, gyötrődést is hozott annyit, amennyi gyönyörűséget, de igen lényeges szempontunk, hogy a regény tervein sokat már nem változtatott, ha azt akarta, hogy karácsonyra könyv legyen az elképzelésből. Boldog korszaka minden műnek ez a kínlódás akkor is, ha könyve egy részét Móra talán kicserélte volna később, ha időt kaphatott volna rá. Hozta magával a történelmi vázat, amit könyvekből szedett össze, de szándékához gyúrta. Nagyokat döccent a regény eleje, mindent meg akart menteni, amibe eddig belebotlott. Kicsi híja, hogy nem lett belőle szépen illusztrált, olvasmányos történelemkönyv „Diocletian császár korából”.

Kicsi híja? Ha nem akart is az lenni, az időhiány miatt könnyen ilyenné válhatott volna. Augusztus 10-én még azt írja levelében, hogy „Búzamezők-sikere nem lesz, azt tudom”; szeptember 16-án azt, hogy „nagyobb méretű regényt kalapálok, amelynek karácsonyra meg kell jelennie”; október 9-én erősen bizakodik: „Nagyobb jövő vár rá, mint összes testvéreire”. Érdemes többit is idéznünk a Magyar Kázmérnak szóló szeptember 16-ai levélből: „a legnagyobb baj az, hogy a kétkötetes regénynek karácsonyra meg kell jelennie, mert a kiadó már elbolondította vele az embereket, - s én még bele se fogtam az írásba. Eddig csak a csontvázat szedtem össze, most jönne aztán a munka szebbik fele: a hús föl rakása. Naponta 40 ekkora kutyanyelv. Hétfőn utazom el valami vadonba, s úgy tervezem, hogy egy hónapig nem látjuk egymást a világgal. Kikötöttem, hogy az ételemet is valami vak és süketnéma eunuch adja be az ajtóhasadákon. Ha eddig ilyen nem volt kéznél, nekem sürgősen szerkesszettek egyet. Állandó lappangásban vagyok én most. A nyáron bujkáltam a regény elűl; most bujkálok a regény végett; s lehet, hogy mikor megjelenik, akkor bujdosom a legkomolyabban: a regény miatt.” (*Móra Ferenc levelesládája* 214. l.)

Nyomozás

A terv mégiscsak terv, menet közben magától is változik. „Drága kis Ica” megszólítással (lehet, hogy már benne lappang a kis *Tit*) azt írja Ilonának október 9-én: „Sajnos, helyenként újra kellett szülni, de ez határozottan jól tett neki”. Csak találgatnunk szabad az újrászülés részleteit, de csábít a játék, vágjunk bele! A leggyöngyöztollúbb író keze között is keshedt lesz a betű, ha nem érinti meg az élet. Azt hiszem, ekkor került a regény élére a bevezető rész, amely

hivatalosan ugyan a *szíriai délről* való, a valóságban törölmetszett csengelei, vagy ahogy mifelénk mondják, s ettől kezdve mi is írjuk: csöngölei.

Meg kell keresnünk Kalmár Dezsőné Szegeden, a Bajcsy-Zsilinszky u. 28. alatti ház harmadik emeletén. A név ne tévesszen meg bennünket, Kalmár Ilonához se rokonság, se ismeretség nem fűzte; ő volt a csöngölei szállásadó erdész felesége. Az ő tisztaszobájában is formálódott a regény. Az ő ágyára panaszkodik Móra: „Hát itt éltem én az istenekkel együtt az erdőőrök tiszta-szobájában, amelyben valamikor Kállay Albert, az öreg kegyelmes pihente ki a főispáni gondokat. Persze ő azokkal a medvebőrös díványon is megfért, ami mostanra már mítosszá finomult. Nekem már ággal kellett beérem, olyannal, amelyikben a vállával meg a derekával olvassa meg az ember, hogy hány szál deszka tartja a száraz kukoricahajjal töltött matracot. Most derült ki, milyen jó az, hogy annyi néhai istent hurcolok magammal, lehetett őket szidni személyválogatás nélkül. Azt hiszem, a pogány isteneket szidni még nem is káromkodás”. (*Földhözragadt Jánosék 1932-ben.*) Az ágy most is megvan, a régi stafíring darabja, most is benne alszik Kalmárné, és nem hiszi, hogy gyötrelmet okozott volna a vendégnek. Szalmazsák volt benne, és tollból való derékalj. Csakhogy kezembe adott Kürti Béla is egy levelet a szegedi múzeumban, abban is panaszkodik Móra az ágyra: „Édes lelkeim, azt hiszem ma is vártatok már - bizonyos holnap is hiába vártok. Egy napi megszakítással kockára tenném, amit eddig végeztem. Azért is döntöttem az imént úgy, hogy mégiscsak maradok. Pedig kinszenvedés nekem itt az élet - most már, hogy a végére értem, megmondhatom. A rossz ágy, a legyek, a kútvíz, az örökös csirke paradicsomlevessel tarkítva - rosszabb ez, mint a rabkoszt, mert abban legalább bab is van”. (A dátum helyén csak ennyi áll: „Szombat este”.) Védni nem akarom Kalmárnét, főleg hamisan nem, de ha egy koránál is öregebb, mert beteg embernek nem ízlik a más ágya, annak nem csupán az ágy lehet az oka. Hányan vagyunk, akik otthon se tudunk sokat aludni, idegen helyen azonban még annyit se. Minden szokatlan ágy szereti elkergetni az álmod az emberből. Aki szentekkel és vértanúkkal hadakozik éjjel is, annak még nehezebb az éjszaka. Ne vessük el azt a lehetőséget se, hogy egy távol levő férjnek illik is szidnia az idegen ágyat.

Kérdezem tehát Kalmárnét - Ilonka nénit - a regény első oldaláról:

- Páva?

- Volt. Szép pávánk volt. Ezt is beleírta volna?

- Bele. Szokott-e ott dinnyét árulni valaki? Zsákból.

- Szokott. A nevét nem tudom, fiatalasszony voltam, nem is nagyon érdekelték az idevaló népek, de a dinnyésre jól emlékszem.

- Szamara?

- Az is volt, de nem tudom annak se a nevét.

- Akkor helyben vagyunk. A csöngölei házat adta el Móra pávástul, szamarastul az irodalomnak és a császárnak.

- Volt abban már mindenféle ember, császár is lehetett benne.

- Hol lakott Móra? A tisztai vagy a tiszta szobában?

- Mondtam már, hogy nálunk, a tisztaszobában. Wagner Ferenc volt a vadászfőbérő, ő kérdezte, tudnánk-e szállást adni egy szegedi írónak. Ha neki megfelel, akkor tudunk. Reggel kiment az erdőbe, estig be se jött. Külön bejáratú szoba volt, az épület végén.

- Tehát az északkeleti végén. Ebéd, vacsora?

- Leginkább vacsora, mert egész nap nem láttuk. Krumplistarhonyát kért legtöbbször, igazi paraszt módra, vagy bablevest, füstölt csülökkel. Volt csirkepaprikás is, de abból nem kért.

- Domaszéken - „Sziromszéken” - megírta már, hogy ő a szárnyast meg nem eszi. Van azonban egy fölséges étel, a regény közepén bukkan elő. Olvasom inkább a 157. lapról:

„- Mit hoztál, Trullám? - fordul oda a lány.

- Mivel szokott otthon a drága Romula nagymama az ő kis cicájának kedveskedni?

- Vajalja - fodorodott mosolyra a lány sápadt szája.”

Kalmárné belevág:

- Na, a vajalját is nagyon szerette. Mindennap volt nálunk az is.

- A mai népek már nem nagyon ismerik. Évekkel ezelőtt a piacon még láttam, vettem is. Bálint Sándor hívta föl rá a figyelmemet. Miből készült a vajalja?

- Én tejfölből csináltam, mert akkor szaftosabb. Igazi, jó kemény, kicsurgatott paraszttejfölből. Próbáltam azóta már poharas bolti tejfölből, de az nem lett jó. Kisütöttem, amíg nem kezdett pirulni az alja, akkor tettem bele a lisztet, de csak keveset, nehogy rántás legyen belőle. Egy kicsit megsóztam, a tányért pedig megvizeztem, mielőtt beleöntöttem, hogy elváljon tőle, amikor kihűl.

- Ennek az ízét őrzi föltehetően a regény is. Lógott-e virágkosár a tornácról?

- Maga mindent tud? Lógott hát. Este későn locsoltam mindig, annyi volt, két óráig is eltartott. Székre álltam, úgy locsoltam.

- Kocsma, Csöngölén?

- Volt az is, hogy az ég rogyott volna rá. Az én párom is oda járt mulatni, az tette tönkre. Az erdésznek mindenki fizetni akart, hogy jobb fát kapjon, és ő hagyta is, hogy fizessenek neki.

- Enni is lehet abban a kocsmában?

- Enni is, inni is.

- Hurkát is?

- Azt is. Nem messze volt az erdészházhoz, jártak oda emberek tőlünk is.

- A *Kis Tit és Gránátvirág* abban a csöngölői kocsmában találkozott össze az Olajbogyóhoz címzett vendéglő népével, a hajóssal, a pacaltisztítóval és a favágóval.

- Favágóval találkozhatott, de hajóssal itt nem nagyon hiszem, mert ezen a vidéken hajósok nem járnak.

- Az orvoslakás?

- Az is közel volt hozzánk.

- A lábatlan asszony?

- Létezett az is. Nem is tudom már, hogy hívták, de volt. Nem is láttam én, csak hallottam róla. Leesett valahonnan, talán a padlásra ment, eltörött a lába, mind a kettő, le is kellett vágni.

- Házaló zsidó?

- Járt az is, középkorú volt, mindent árult. Egyszer találkoztam vele. Köszönöm, nem kérek semmit.

A múzeumban azt hallottam Kürti Bálától, hogy *Benóniban Seiber Lajost* kell keresnünk, aki egy darabig terepbejáró megbízottja volt Mórának Kisteleken és környékén. Papp Zoltán interjút készített vele a *Csongrád Megyei Hírlapban* 1958. aug. 7-én. Akkor benzinkutas volt Seiber.

- Milyen volt Móra?

- Igen csöndes. Az erdőben írt, reggel elment, este jött haza. Volt egy összecusukható széke, legtöbbször vitte magával, és táskafélét is vitt. Talán arra rakta a papirosait. De a sarkára ülve is tudott írni.

- Meddig volt maguknál?

- Körülbelül egy hónapig, de ki tudja azt már ennyi idő után megmondani?

- Fizetett a Szobáért?

- Jól fizetett. Nem egyeztünk meg előre, ideadta a pénzt, és kész.

Van még tisztázni valónk. Két lánya volt Kalmárnénak, Ilonka és Margit. Melyik tipegett ott? Szőke volt a haja és azt mondogatta: „Nem bilom, nem bilom”. A regény szerint akkor volt hároméves. Itt már elakadtunk. Akármilyen kedves is a kislány, akármennyire itt született is, a minta nem innen való. Panka volna talán, az író lánya? Vagy a másik Várostantyából való, a *Georgikon* egyik szereplője? Mert Kalmárné az ásothalmi Muskó család lánya, annak idején ott is náluk lakott Móra.

Áthallások

Semmiképpen nem akarom Móra érdemeit csorbítani avval, ami most következik, de furcsa áthallás is bele-belecincog a regénybe. El kellene hessentenem a gondolatot is, hiszen semmivel nem tudom igazolni, hogy Gárdonyi regényhőisének, *A láthatatlan ember* Zétájának köze lehet az *Aranykoporsó*hoz, de a belehallás is olyan portéka, benne marad a fejben. Ha most veszem elő a kérdést - Ki ismeri Zétát? - azonnal felelek is rá: én is, Quintipor a neve. Zéta és Gránátvirág ugyanis édestestvérek, és Emőkének is rokona egy kicsit Titanilla. Veszélyes a hasonlítás, főleg a nők körül, hiszen annyi van belőlük, mint csillag az égen, irodalmunk azonban szegény, benne igen kevés a választék. Hogy Emőke fekete szemű, piros szájú, hogy nincs benne vér, hogy karcsú és lenge járású, hogy bájos és halálpillangó, nem tehet róla senki, ezeregy regényhősünk ilyen, de hogy Zéta is könyvtárosa a császárnak, és barátja a jeles Priszkosznak, hogy bölcs és becsületes ember, a szíve arany, hogy ritka erős a memóriája, hogy a gazdája mindig tőle kérdezi írás közben a helyneveket, a dátumokat és az évszámokat, hogy a levéltárban is ő lett az eleven kalendárium, a földrajzi szótár és a névlajstrom, és Gránátvirág is a „szent emlékezet mestere” (26. lap), „a szent memória őre” (48. lap), és hogy íródeákként kerül közel az eseményekhez, nem lehet csak a véletlen műve.

Veszélyes a kaland, ennek a mondatnak ez volna a folytatása: Móra puskázott Gárdonyitól. Azt hiszem, a beszűkült ráció mondathatna csak ilyesmit, amelyik azt hiszi, minden gondolat visszavezethető egy előző mondatra. Mikor is született Zéta? 1901-ben kezdi közölni a *Budapesti Hírlap*, június 27-től folyamatosan. És Gránátvirág? 1932-ben! Olvashatta Móra Gárdonyit? Ha találgatásból is meg lehetne élni, azt mondanám rá, bizonyosan olvasta, és az a kis patak, amelyikben Gárdonyi elindul, Csöngölén is fölfakadhatott később Móra kezevonásával. A bizonyítást vagy cáfolatot azonban ráhagyom azokra, akik jobban értenek hozzá. El kellene jutnom ahhoz a gondolathoz, hogy Gárdonyi és Móra is édestestvér a magyar irodalomban, nem csupán Zéta és Gránátvirág, bár mindkettő máshonnan jött Szegedre. Nagy búvópatakok futnak az irodalomban.

Még egy hasonlóság. Mórtól az olvasható a 60. lapon, hogy „az apám tett rabszolgává. Nekiadott a császárnak”. Gárdonyi fordulata is hasonló: „Tizenkét esztendő voltam, amikor apám eladott. Rabszolgának”. És Emőke? Az ő arca is olyan, mint Attilaé. Nem tudni, mi van belül. Akárcsak Titanilla: zsidószem, csak kifelé van nyitva, be nem látni rajta (64. lap), vagy „annak is olyan szeme volt, amelyiken csak kifelé lehet látni, de befelé nem” (216. lap). Nem nehéz fölfedezni a hasonlóságot Bial táltos (Gárdonyi) és Bion (Móra) között sem. Egy másik kínálkozó párhuzam: Attila az Isten ostora. És Diocletianus?

Császárregényt akart írni Móra, szerelmi regény lett belőle császári háttérrel. Ha tudjuk, hogy Móra szerelembe esett Kalmár Ilonával, és ebből lett Gránátvirág és kis Tit gyönyörű vonzalma, akkor tovább is kell kutatnunk az ágazó szájakat. Csakhogy ez a szerelem menet közben érett meg, a regény vázlata pedig Balatonföldváron született, noha oda kész elemekkel utazott az író. Móra először nem is Gránátvirág akart lenni, hanem Diocletianus. Akármelyik történelemkönyvben benne lehetne a regénynek a 29-től a 38. lapig terjedő része népszerűsítő adalékul, mert nem kerülhette meg Móra se, hogy elbeszélje: Diocletianus nem az áldásos szívű nagy uralkodó volt, hanem a római birodalom nagy diktátora. Saját javát szolgálta az író, hogy nem bonyolódik bele a keresztényüldözések részleteibe, csak kimondja: uralma elvi zsarnokság volt, nem szeszélyes őrzöngés, hanem hidegen átgondolt, de jóhiszemű rendszer. Ebbe a figurába már belefér maga Móra is: „nem ágybanfekvő beteg, de sok baj van a gyomrával” (412. lap). Vagy: „A császár felpuffadt gyomra, dagadtnak vélt mája” (231. lap). Avval, hogy azonosul vele, rokonszenvenné is teszi. És a császárfeleség? Ő is kikerül a családból, olvassuk bele a 232. lap betűibe! Régi fejszaggatását említi, és azt, hogy le akart ugrani a tetőről. Lehet, hogy ez is családi eredetű. Amikor azonban előjön a nagy szerelem, és a csöngőlei magányban nőttön nő, úgy lesz egyre inkább Quintipor Mórából. Egy egész birodalmat adott egy szerelemért. Csak gáláns író lehet ennyire bőkezű. És mit kapott érte? Azt hiszem lelki válságot. Kalmár Ilona férjhez ment Horváth Istvánhoz. Az idős ember ezt megbocsátja ugyan, de mint író elégtételt vesz rajta: boldogtalan házasságot ír neki; nem is tud együtt lenni egyszer se a császár-férjjel. Elsorvad a bánatban.

Írók Szegeden

A császárkor utolsó nagy diktátorát kereste Móra Diocletianusban az előkészületek idején, de nem ízlett neki tirannusként, jószágos öregembert csinált belőle, akinek legnagyobb gondja a nagy birodalomban, hogy gyermeke életét és jövőjét mentse. Szép igyekezet ez önmagban is, de önzés is van benne. Ha a császár gyermekéért aggódik, az a gyermek pedig félig-meddig maga Móra, visszaálmodva magát szerelmes ifjúvá, akkor az egész császárságot sajátítja ki magának. Rejtett hatalmi vágyát akarja talán kiélni? Volt ilyen vágya egyáltalán? Többet kellene tudnom az életéről, hogy felelhessek rá, de azt hiszem, más választása nem lehetett. Álljunk meg itt, és nézzünk körül. Ha szerencsénk van, messzire ellátunk.

Elődje, példaképe, *Tömörkény István* is író akart lenni, de ehhez szüksége volt egy igazgatói székre. Kellett neki az újság is, hogy beledarálhassa maradék igyekezetét. Nem vette észre, hogy legszebb álmait őrli meg? Hogy a nagy regényig el se jut? Szívét-lelkét beletette Móra is a tárcáiba, hetenként taposva kicsi malmát, és megdarálva közben saját magát is. Kétségbeesett igyekezettel kapaszkodik az utolsó lehetőségbe, hogy nagy regényt írjon. Föl kell tennünk a kérdést, bármennyire megválaszolhatatlan is: mi lett volna ebből a két emberből a magyar irodalomban, ha nem áldozzuk föl magukat az igazgatóság, a lapszerkesztés idegeiket őrli oltárán? Folytatódik a sor, napjainkban is író a Somogyi-könyvtár igazgatója. Szerencsém van, évek óta vitatkozhatom *Tóth Bélával*, mire jó ez neki, de nincsen szerencsém abban, hogy értelmes feleletet is kaphatnék. Ülne le az asztal mellé, és megírhatna évente

legalább egy könyvet. Végigszenvedte az új könyvtár megépítésének minden kínját, beleértve az átköltözés iszonyatos munkáját is. Bizonyosan kap érte fényesre csiszolt mondatot Szeged aranykönyvében, és meg is érdemli, de ha nem megy bele ebbe a játékba, legalább két méter polcot kapott volna: írja tele. Miért bicsaklik meg Szegeden a tehetség? Miért kénytelen megállni félúton? Elindul az egyik a ceglédi állomásról, a másik Kiskunfélegyházáról, a harmadik Dombiratosról, hogy otthonra leljen az irodalomban, de Szeged még mindig nem tud mit kezdeni az íróval, hacsak nem igazgató is egy személyben? Soha nem tudjuk, mit vesztettünk valójában. Hogy máshol is így van ez, nemcsak Szegeden? Hogy kicsi az ország ahhoz, hogy eltartsa íróit? Hogy evvel szegényíti igazán magát? Az egész magyar irodalmat föl lehetne fűzni erre a paprikafűző szálra, csomókkal jelezve rajta, hogy itt is nagy műnek kellene lennie, és ott is. Messzire vezet ez a gondolat, gyerünk vissza Csöngölére!

Emlékezők

Tehát Móra utolsó előtti évében Csöngöléről kormányozzák az egész római birodalmat. Forró homokra, kiaszott sivatagra volt szüksége? Dehogyan kellett elmennie mintáért Szíriába! Kiment az erdő szélére, és máris ott volt. Árnyas ligetekre? Beült a nyolc tölgyfa körének közepébe, vagy kiballagott Métélyesre. Ide már tengert is képzelhetett magának. Elhozhatta a császári udvart mindenestül, és kis Titet, egyedül. Adomány ez a hely annak az írónak, aki a valóságtól akkor se tud elszakadni, amikor álmodik.

A csöngölei Várostanja mai címe: Csengele 578. Negyvenkét méter az épület hossza; folyosója, tornáca léckerítéses. A ház végén, a nagyszobában Skoda áll most. Hogyan jöhetett be az autó? Úgy, hogy kibontották a ház végét. A mai erdészek átköltöztek a hajdani tiszti szobába, az épület belső, erdő felé eső végébe. Ahol tehát Móra legszebb regényét álmodta, ahol Titanillával társalkodott, ahol magára vette Diocletianus betegségét is, vagy ráadta a császárra a sajátját, az most nem irodalmi szentély, hanem garázs.

Tóth Péter, 79 éves nyugdíjas erdész, a Felszabadulás u. 36. szám alatt lakik Csengelén. Akkor még csak fejszés favágó volt, amikor Móra ott járt. Emlékszik rá, beszélt is vele, szívt is kapott tőle. Olvasta Móra könyveit, nehéz eldönteni, saját tapasztalata szerint beszél-e, vagy a továbbgondolt irodalmat mondja.

- Nyár utolján volt ott, tisztítottuk a nyiladékokat, amikor találkoztam vele. Leguggolva írt, nem nagyon beszélt senkivel se. Egyszer jött oda hozzánk: na, emberek, maguk is látomtól vakulásig dolgoznak? Megkérdezte, hány család van, meg azt is, hogyan csináljuk ezt az egészet. Résziből? Egyszer a szobába is bementem vele.

- Melyikbe?

- A tiszti szobában tartózkodott, sok papiros volt az asztalon, meg szanaszét. Ránéztem az egyikre, vers volt rajta: *Cinege cipője*.

Tóth Péter tehát az épület másik végén lévő tiszti szobát említi, amit Móra az erdészek tisztaszobájaként ír le. Nem kell mindjárt azt hinnünk, hogy valamelyik visszaemlékező téved. Kétszer volt ott Móra, lakhatott egyszer a másikban is.

Beszéltem még *Sisák Jánossal* (91 éves, a Kossuth utca 2-ben lakik), *Süli Gáborral* (88 éves, Kossuth u. 9.) és *Turi Jánossal* (Kossuth u. 6.), mint nagy időket megélt öregekkel. A regényre nézve semmiféle fölvilágosítást nem kaphattam tőlük, még áttételes kapcsolódásra sem találtam példát. Földhözragadt Jánosokra viszont igen: amit leírt, mint jelenség mind igaz, de hősei nem azonosíthatók. Sok embert kilakoltattak abban az időben, *Mustoha Pált* és *Forgó Józsefet* is 1929 tavaszán, *Lantos Jósikát* is, akinek sok családja (gyereke) volt. A tetőt

mindjárt lehúzták a végrehajtók, hogy ne tudjanak visszaköltözni se. Sisák János mondja, aki segítője, adóbecsűse volt *Rózsa Emil* végrehajtónak, hogy sok nyomorúságot látott abban az időben. Arra nem kaptam feleletet, hogy egyik szegény ember miért segített lenyúzni a másiktól a bőrt, legföljebb ennyit: „Az én apám is csak el szerette húzni a szegénytől. Kilencen voltunk testvérek, nekünk is élnünk kellett valamiből”. Rózsa Emilre többen is emlékeznek: nagy, erős, jó borivó ember volt. Fölmerült még bizonyos *Lengyel* meg *Bodó* nevű is: azért kerestem a végrehajtókat az öregek emlékezetében, mert a hétköznapi emberek sorából mégiscsak kiemelkedtek. Most már lehetne szidni is őket, de senki se szidja. Olyan világ volt az, elmúlt, hagyjuk nyugodni. Amelyik végrehajtó úgy leitta magát, hogy magatehetetlenül fetrengett az árokban, arra se mondanak semmi rosszat. Föltámogatták, bevitték a legközelebbi tanyába, nehogy valami baja essék. Nem őket hibáztatta a nép, hanem a rendszert, mint ahogy a rendszert emlegették Móra előtt maguk a végrehajtók is.

Neveket is kutattam a földhözragadtak között; nem találtam olyat, aki pontos megfelelője lett volna valamelyiknek. Sisák János három embert is tud, aki fölgyújtotta saját házát: a *Nömös Nagy Jóska* az egyik, a *Vince* a másik (talán Parragi Vince?), és *Erdélyi* nevű a harmadik. A sánta bérest sikerült előkerestetnem az emlékezet ködéből. A neve volt *Béres*, és a szomszédja, *Vágó Antal* sántított. A felesége állítólag Béres-lány volt. Földhözragadték többi szereplőjét magával is hozhatta Móra. Hatalmas birodalom Homokország, sok jó ember kikerül belőle regényhez, tárcához, és egyik se sértődik meg, ha Bojárhalomról vagy Feketeszérlől elindulva végigkocog a Pántlikán (a Csengelére menő úton), és megállapodik az erdészházban. Belekapaszkodhatunk nyugodtan abba a mondatba is, hogy „egy-két színt vettem abból a forrásból is, ahol az életem eredt. Én is voltam szájból mosakodó kisgyerek, csak hogy én édes vizet vehettem a számba. A mai földhözragadtak étele, itala, mosdóvize, törülközője csupa keserűség. Én is bukdácsoltam hóban a csillagfényes téli hajnalokon, de én azt hittem, hogy elérem a csillagokat. Mit hihet a mai egyinges kis rongyos, akit apja, a béres, még a maga karrierjével sem biztathat?”

Ennek a sorozatnak a végén olvashatjuk az erdészház hiteles leírását is, bár ezt a szót megint meg kell toldanunk valamivel: *Móra-hitelű*. Minden igaz, ami benne van, el is lehet igazodni rajta könnyen, de át-átsüt rajta a Móra-szín.

Csordakút természetesen ezen a vidéken is van - volt! - körülbelül egy kilométerre az erdészháztól.

Itt jönnek elő először a *makkszakajtók*, hogy vissza-visszatérjenek a regénybe. „A tölgyek jók voltak hozzám, sőt énrajtam keresztül az ezerhatszáz évvel ezelőtti magas uraságokhoz is. Mindig olyankor potyogtatták a kis makkszakajtókat az ölembe, amikor már úgy belefájósodott a fejem a hőseimbe, hogy át akartam őket engedni a hóhérpallosnak, mint minden bonyodalmak megoldójának. Mire a kis szakajtókat kék plajbással kifestettem szép telitarkára, akkorra mindig jókedvem lett, és amnesztiát adtam azoknak, akiket a gonosz császárok halálra ítélték - be kell vallanom, hogy az én jóváhagyásommal. Sőt mint gavallér ember a szebb nemből való hősnőimet meg is itattam az iszalagvégről csurgatott harmattal a pohárrá ékesített makkszakajtóból”. A regény 341. lapján is előjönnek a makkcsészék: „Makk-szakajtókat markolt fel a fűből, amelyeket kívül aranycsillagokkal, belül piros és kék csíkokkal színezett ki.” Csöngölén termettek ezek is, bizonyosan azon a nyolc tölgyfán, amelyeket az erdészház végébe ültettek valamikor szabályos körben. Az erdészek *kupacsnak* hívják itt. Teleraktam a zsebemet én is, hogy el ne feledkezzem róluk. Gyerekkoromban ujjaim közé fogva füttyentgettem is hasonlókkal, most újból kipróbálom. Szól.

A hősnő

Nehéz olvasmány lett volna az Aranykoporsó kis Tit nélkül. Bizonyítékokat bőven találunk rá a regényben, föltehetően az előre megírt részletekkel kerültek bele. Nem tudni pontosan, melyek ezek, mert a hagyaték egy része még hozzáférhetetlen. Kilencvennégy kutyanyelvről tud a *Levelesláda* szerkesztője, Madácsy László. A mintát a kis Tit alakjához Kalmár Ilona adta, akivel 1932. június 21-én ismerkedett meg Balatonföldváron, és akihez szoros barátság (szerelem?) fűzte haláláig.

A Csöngölén 1932. augusztus 10-én írott levél szerint Titania volt először, később Titanilla, Titánka lett belőle. Háromszáz lapnak kellett eltelnie, mire kis Tit lett. Próbálkozott a *Nilla* változattal is (65. lap). A rövidítésnek lépcsői vannak, szerintem a *drága kis Titkárom* megszólításban is benne bujkál már, vagy talán ebből nőtt ki. Hogy van-e köze mindennek a levelekből ismert *Kis Ica*, illetve *Kica* változathoz, nem tudni, de nem kell nagy fantázia hozzá, hogy elképzeljük ezt is.

A vércsék is a szeretett lány nevét kiáltják a 345. lapon. Igen sok vércse lakott abban az időben a csöngölei erdőben, mondják, akik ekkor már éltek. És leírja Móra is a Földhözragadték történetében: „És vakogtak a bakcsók, vijjogtak a kékvércsék, burogtak a vadgalambok. Ki-ki folytatta a maga mesterségét anélkül, hogy beleszólt volna a másikéba.”

Van még egy szép természeti kép a regényben, bár ez föltehetően nem csöngölei, hanem földvári. A 324., 369., 399. és a 460. lapon is előjön majdnem ugyanabban a formában. „A nap a hegyre ült.” „Tit így nevezte el az alkonyatot, s a fiú biztos volt benne, hogy neki egész életében sohase megy le többet a nap, hanem a hegyre ül.” A levelekben is előjön a kép, külön magyarázat nélkül. Értene kellett tehát Kalmár Ilonának, közös emlékről lehet szó. Balatonföldváron nyugszik le nyáron úgy a nap, hogy elbújik a szemközti hegyek mögé. Legyen bátorságunk hozzá, hogy a helyet is kitűzzük, ahol sétálgatott a víz partján a két félegyházi? Karlsbad (Karlový Vary) is fölbreszti benne ezt a szép emléket, ha Ilonának írja még 1933. július 16-án is. Szép, közös emlék, regényben és levélben elbeszélve is.

Szent Bonifác sáfár vértanú

Tudjuk jól, a regény végül is nem Csöngölén fejeződött be, de részleteiben többször is föllelhetők itteni benyomások. A balatoni napok termették bizonyára a tengerparti leírásokat, noha jóval korábbi tengeri képek is belejátszhattak. Jó okunk van sejteni, hogy Balaton-parti emlékekből épült a 30. fejezet nagyobbik fele, vagy az ott született álmokból. És a folytatás is, a 31. fejezet. Talán még a bokarándulás, a meggyfabot-vásárlás is innen való, a véreshurkás epizód is. Mondhatta a vízparti idill közben Mórát is *kisfiúnak* a nála jóval fiatalabb Kalmár Ilona, és jól is eshetett neki, pedig csak a *kislány* megszólítást viszonzta vele. Szépen belefűzi az ereklYE kis csontjával a korábban már bizonyára nagyon sokszor átgondolt vértanúság szálait: a kis csont helyett egy egész vértanút, sőt fő vértanút. Tőle tudjuk, hogy Gulácsy Iréntől kapta az *Aranykoporsó* ötletét, és Szent Bonifác vértanúságát jó sokig sétáltatta fejében, de magáról a vértanúról a mai nemzedék már keveset tud, legföljebb gyanakszik, hogy a tavaszi fagyosszentek egyike lehet. Föltételezem, hogy az ötkötetes *Szentek élete* (megjelent 1859-ben és 1863-ban) örzi az eredeti ötletet. Nehezen hozzáférhető ma már a könyv, ide írom tehát belőle a *Szent Bonifác sáfár vértanú* című fejezetet.

„Diokleczián császár uralkodása közben Rómában Aglája nevű főnemes fiatal hölgy szépsége és roppant vagyona által nagy figyelmet gerjesztett; mert három ízben tartott saját költségén a római nép számára nyilvános színi játékokat. Ámde e tekintélyes hölgy egészen e föld hiú

örömeiben lévén elmerülve, Bonifác nevű sáfárával vétkes viszonyban élt. Bonifác számos ferde és vétkes szokásai mellett igen érzékeny szívű férfiú vala, ezért soha szegényt segedelem nélkül el nem bocsátott magtól, zarándokoknak örömet adott szállást, sőt éjjelenként fölkereste Róma utcáin az ügyefogyottakat és szűkölködőket, s rajtuk minden alkalommal segített. E közben úrnője Aglája, hirtelen föltettenvén vétkes mámorából, az irgalmas Isten kegyelmétől meghiúsult, igen megbánta eddigi életét, s maghoz hívatván sáfárát, Bonifácot, azt eképp szólította meg: »Csak úgy tudod, mint én, milyen mélyen süllyedtünk, meg nem gondolván, hogy egykor Isten előtt kell megjelennünk, és számot adnunk bűneinkről. Én azonban többször hallottam, hogy aki azokat tiszteli, kik Jézus nevéért vértanút ontottak, velük együtt részesülni fog dicsőségökben is. De azt is hallottam több kereszténytől, hogy Keleten Krisztus szolgái az ördög ellen küzdenek, későbbiek lévén a hóhérok által kivégeztetni, mint Krisztust megtagadni. Menj tehát a keleti részre és hozz a szent vértanúk testeiből ereklyéket, hogy így őket tisztelve, s emlékekre imolákat emelve, mind mi üdvözölhessünk szenvedéseik érdemei által, mind mások.«

Bonifác ennek következtében nagy összeg arannyal 12 lovag kíséretében Keletre indul, megígérve asszonyának, hogy ereklyéket hoz a sz. vértanúk tetemeiből, s megkérte Agláját, hogy ha az ő testét hozná el, úgy fogadja azt, mint vértanút. Erre útra kelvén, se húst nem evett, se bort nem ivott, hanem Isten segítségéért esedezett. Midőn Tarzusba ért, kísérőit szálláskereséssel bízta meg, maga pedig a vértanúk vesztőhelyére ment, minthogy ép ekkor Diokleczián császár rendelete következtében a vértanúk kínoztattak. A vesztőhelyen több vértanút látván kőpadon, hozzájuk járult, s kérte őket: »Krisztus szolgái! esedeztetek érettem, hogy szenvedéseitekben részesülhessek« és a vértanúk láncait csókolgatá, hős küzdelemre lelkesítvén őket. Ezt látván Szimplicz bíró, azonnal maga elé hozatta, s kilétét tudakolá. Bonifác pedig nyugodtan felelé: »Keresztény vagyok, s az Úr Jézus Krisztust vallom Uramnak.« E feleletre felbőszülvén Szimplicz, fölfüggesztve és vas gajmókkal szaggattatva Bonifácot annyira, hogy csontjai is látszottak, körmei alá éles szegeket veretett, szájába pedig forró ólmot öntetett. De Bonifác az égre tekintve sóhajtozott: »Hálát adok Neked, Uram Jézus Krisztus, Istennek Fia, segítsd szolgálodat, könnyíts fájdalmaimon, és ne engedd, hogy győzelmet nyerjen fölöttem a gonosz bíró; mert tudod, hogy mindezeket a te nevedért szenvedem.« Ez imáját végezvén, a vértanúkhöz fordulva, mondá: »Kérlek titeket, Krisztus szolgái! esedeztetek érettem!« Erre a vértanúk esedezvén érette, a nép sírva fakadt, s kiáltozá: »Nagy a keresztények, nagy a vértanúk istene! Krisztus Istennek Fia! ments meg minket, mindnyájan benned hiszünk, s oltalmad alá folyamodunk.« A bíró erre megszeppenvén, Bonifácot börtönbe záratta, maga pedig eltávozott. Másnap ismét maga elé hozatta Bonifácot; s mivel ez Jézus Krisztust megtagadni nem akarta, fejénél fogva forró szurokkal telt kádba dobatta őt; de Isten angyala szállván le az égről, megérintette a kádat, s ez azonnal szétomlott, Bonifác minden sérelme nélkül, míg a közel álló bakók közül többen megégtek. Ekkor a bíró Bonifácot, ki keresztet vetett magára, lefejeztette. Ezalatt utitársai mindenütt keresték Bonifácot, s megtudván, mi történt, és levágott fejéről, a testéről ráismervén, 50 darab aranyon megvették a hős vértanú testét és Rómába vitték, ahol Aglája vallásos énekek zengedezése közben Rómától öt mérföldnyire azt tisztességesen eltakarította, később sírboltot is építtetett neki.

Aglája ezentúl, a világ minden öröméről lemondván, rabszolgáit minden kor, s nemkülönbség nélkül szabadon bocsátván, néhány vele egyérmű nőcselédével magányba vonult, s ott még 13 év hosszat egyedül Istennek élt, midőn pedig elnyugodott az Úrban, teste végre delelete szerint, sz. Bonifác ereklyéi mellé temettetett el. - Sz. Bonifác vértanú emlékére később templom is épült, s ebben 1603-ban találtattak föl sz. Bonifác és Elek

ereklyéi. E templom jelenleg sz. Elek templomnak neveztetik, s nagyoltára alatt nyugosznak márvány koporsóban sz. Bonifác és Elek ereklyéi.

† Irgalmas Úr Isten! óvj meg minket a jóságoddali visszaéléstől, s minden bűntől, s ha hibázunk, add kegyelmedet gyors megértésünkre, hogy kegyelmedet üdvösségünkre használjunk szent Fiad, Jézus Krisztus által, Amen.”

A szentek is megváltoznak, mire regény lesz belőlük, Aglája szerelme a szentek szokásos pályáját járja. Előbb förtelmes bűnök fertőjében fürdik, aztán hirtelen megtér, és eseng, hogy vértanú lehessen. Hozzá képest valóban profán kép áll előttünk az *Aranykoporsóban*, csupán a befejezésben ismerhető föl a minta.

Le kell azonban szögeznünk, ahogy Móra napi tárcáiban nem tud elszakadni a valóságtól, hozzá köti magát regényében is. Hiába volt kész vázlata, hiába tervezte meg előre akár minden porcikáját is, Csöngöle erdészháza mégis belefér, csak egy kicsit elbujtatva. A szíriai forró homok itt melegedett föl elviselhetetlenül, de Móra mindvégig védte eredeti elképzeléseit, és végigvitte szereplőit a jóval korábban megrajzolt pályán is. Mesterien ötvözte a valóságot a kiadós élettapasztalatból szőtt fikcióval.

A könyvtári élet

Aki a Pántlika felől érkezik a faluba, annak az tűnik föl először, hogy szép, új házak épülnek itt is. Hajlamosak vagyunk rá, hogy késve lépőnek mondjuk Csöngölét, mert a megye határán fekszik, és a benne lakók nemcsak a magát nehezen megadó földdel bajlódnak, hanem értékesítési gondjaik is voltak, ennél fogva talán azon se csodálkoznánk, ha csupa száz év előtti rogyant házat látnánk, de jól esik körbejártatni a szemünket. Tudván tudjuk, hogy fogyogat a falu népe, de lám, sokan vannak, akik itt akarnak maradni. Leginkább csak lakni, mert sokan eljárnak dolgozni, a kisteleki kábelgyár, a Délép, a varroda és az olajosok naponta viszik-hozzák a rengeteg embert, hisz aki itt lakik, az legalább dolgozni megtanult. Amit beljebb keresnek, abból úgy-ahogy megél a család, amit viszont itthon kínlódnak össze föliával és állattartással, az mehet téglára-cserépre, és lehet belőle ház.

Prófétai hevület kellene ide, ha könyvtárba akarnánk csalogatni rendszeres olvasónak az embereket. Amíg iskolás a gyerek, addig szívesen bejön, még ha középiskolába jár is, és amikor már nyugdíjas az ember, szintén, de se a versek, se a regények nem érdeklik a munkabíró felnőtteket - mondja *Kuklisné Vajda Mária*, az egyik szélső házban meghúzódó községi könyvtár egyetlen dolgozója. Nem érdeklik? Nem egészen jó szó ez ide. Aki korán reggeltől késő estig dolgozik, mert az állatokat indulás előtt és hazaérkezés után is etetni kell, az a televízió előtt is el tud aludni, akár az első híradó közepén is, egyszerűen nem ér rá, hogy könyvet vegyen a kezébe. Addig-addig ígégettük a több szabad időt az embereknek, amíg szinte betegre nem dolgozzák magukat szabad idejükben. Pedig 8300 kötet várja olvasóit a könyvtárban, ennyi a 2540 lakos számára majdnem bőségesnek is mondható. Az eldugott kis könyvtárnak mindenesetre elég. Itt megint meg kell állnunk egy szóra, mert fontos érvet találtunk: *akkora már Csöngöle, hogy eldugni is lehet benne egy könyvtárat.*

Az egész falut megmozgató rendezvények tehát nincsenek, az iskolásokat azonban mindenképpen szeretné ideszoktatni a könyvtáros ezután is. Addig, amíg hajlanak a jó szóra. Csoportonként fogadja őket, játékos foglalkozásokat tart nekik, megtanítja mindegyiket a kézikönyvek használatára, vagy rendhagyó irodalomórát tart, többnyire a könyvhét tájékán. A Somogyi-könyvtár segít benne, közvetíti az írókat vagy az irodalmárokat. A mezőgazdasági könyvhónap idején is sikerül összehozni egy-egy előadásra való közönséget, erre a felnőttek is

szívesen eljönnek, hiszen hasznos tudományról van szó. Amit itt hallanak, otthon már holnap ki is próbálhatják.

Három fiókkönyvtár is létezik a hatalmas tanyavilágban. Egyik a még működő Erdősarki iskolában, a másik a pedagóguslakásnak maradt Vadgerlésben, a harmadik pedig a téveszközpontban, az egyik irodai dolgozó közreműködésével.

Elidőztünk egy kicsit a tanyai iskolák hirtelen megszűnésén. A könyvtáros maga is tanyai származék, Templomhalom tájáról való, tudja tehát, milyen mozgalmas élet volt akkoriban a tanyák iskoláiban, de a hátrányról is tud szólni. Oroszt csak úgy tanulhatott, ha hetente egyszer bejárt a belső iskolába. Fájlalja viszont, hogy a körzetesítéssel olyan zsúfolt lett a központi iskola, hogy mindenképpen bővíteni kell. A telek már megvan hozzá. Higgadt fejjel azt is mellé teszi, hogy a tanyai iskolai korszak végén már csak hatan voltak nyolcadikosok, meg azt is, hogy a pedagógust is nehéz volt tanyára vinni. Nagy bánata viszont, hogy ezeknek az iskoláknak a másodlagos funkciójuk is megszűnt. Valamikor jártak ezekhez a művelődési autók, előadót és filmet hoztak, könyvet kölcsönöztek, és odajöttek a környék lakói akkor is, ha nagy volt a hó.

Beszélgettünk Móráról is. Várostantyának mondták akkor az erdészházat, ide bújt el alkotó ihletet keresni. Igaz, megzavarták nyugalmát, jöttek az adószedők, és a nyomukban járó nyomorúságok, hazament, és megírta az akkori idők egyik legkeményebb bírálatát. Ha az épülő házakat örömmel figyeljük, Földhözragadt Jánosék történetét mindenképpen figyelembe kell vennünk. Később visszatért újra, magával hozta az *Aranykoporsó* ötletét és vázlatát. Akkor még nem sejtette, hogy utolsó regénye lesz, legfőljebb azt, hogy legérettebb alkotását adja ki a kezéből. Karácsonyra várták az olvasók a könyvet, és meg is kapták. Nyoma se volt még akkor a ma annyit emlegetett hosszú nyomdai átfutási időnek. Még írta a regényt, amikor az elejét már szedték a nyomdászok. Amint talán bizonyítanunk sikerült, akarva-akaratlanul is belehallik a regénybe az akkori Csöngöle, bár az *Aranykoporsó* történelmi regény, a római kor legvégén játszódik.

(Könyvtáros, 1985. május)

CSONGRÁD MEGYEI KÖNYVTÁRI FÜZETEK

Szerkeszti Gyuris György

1. Skaliczki Józsefné: Zeneművek ajánló alapjegyzéke. 1974. 32 p.
2. Herceg Mihály: A hódmezővásárhelyi határ kialakulásának vázlatos története. 1974. 40 p.
3. Szabó Imre: Újabb pótlások Szeged felszabadulásának bibliográfiájához. 1975. 41 p.
4. Huszka Lajos: Szatymazi szőlőhegyek. 1975. 40 p.
5. Százéves a Somogyi-könyvtár. Dokumentumok. 1977. 80 p.
6. Palásti Pál: Csongrádi házak oromdíszei. 1977. 46 p.
7. Krónikák a régi Csongrádról, 1704-1901. 1977. 54 p.
8. Szentesi tanulmányok. Az 1975. évi honismereti napok előadásai. 1977. 100 p.
9. Ménesi Lajosné: Délvidéki Szemle. Repertórium. 1942-1944. 1977. 84 p.
10. Barta László: A szentesi örökváltság. 1979. 101 p.
11. A szentesi honismereti napok előadásai, 1977. 1979. 85 p.
12. Barta László - Páhi Ferenc: Szentes utcanevei. 1980. 155 p.
13. Polner Zoltán: A Teknyőkaparó. 1980. 84 p.
14. Kőszegfalvi Ferenc: Puszták Népe, 1946-1948. Repertórium. 50 p.
15. Polner Zoltán: Ördögösök. 1984. 104 p.
16. Lőkös Imre: Vásárhelynek szélös határában. 1985. 142 p.
17. Berta Tibor - Petrik Ágnes: Magyar Köztársaság. 1911-1913. Repertórium. 102 p.
18. Polner Zoltán: Jegykendő a forgószelelben. 1987. 99 p.
19. Zsótér Gergely: Mindszenti vőfélykönyv. 1987. 65 p.
20. Polner Zoltán: Hetvenkedők. 1989. 64 p.
21. Horváth Dezső: Móra köpárnája. 1994. 71 p.